

Journal iranian political sociology

Vol. 9, No. 9, Azar 2022

<https://dx.doi.org/10.30510/psi.2022.347431.3584>

Judicial Transformation and the Future of Prevention and Combating Economic Corruption

Abstract

After the victory of the Islamic Revolution, the judiciary in Iran has experienced changes. Compiled pathology and judicial transformation document. The Supreme Leader considers a strong economy as a prerequisite for the soundness of an economic system. How is the fight against corruption looking to the future? The method is done as a historical research process, and by reading books, articles, laws. The results show that by intelligently utilizing future research knowledge provides the opportunity to consciously predict the changing waves of crime and corruption, then scenarios and methods can be drawn to prevent and fight crime and corruption that may have many victims. Future research creates this capability. Before crime and corruption occur, the judiciary can anticipate it sooner by upgrading its capabilities and using new technology and facilities, and take the necessary action to combat or prevent it, so as not to be surprised.

Keywords: Judicial Transformation, future, policy research Prevention, Economic Corruption.

تحول قضایی و آینده پژوهی سیاست‌های پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی

آیت‌اله اسماعیلی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۲۰

محمدصادق جمشیدی راد^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۳

محمدحسن شیبانی فر^۳

سیدمحمدصدری^۴

چکیده

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، قوه قضاییه در ایران، تحولاتی را تجربه نموده است. در آینده پژوهی سه آینده «ممکن»، «محتمل» و «مطلوب (مرحج)» را به صورت همزمان مورد مطالعه قرار می‌گیرد. دستگاه قضا بر مبنای بیانیه گام دوم، عملکردش را آسیب‌شناسی و سند تحول قضایی را تدوین نمود. مقام معظم رهبری، اقتصاد قوی، را از شروط لازم برای سالم بودن یک نظام اقتصادی می‌دانند. هدف از انجام این تحقیق ترسیم آینده پژوهی پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی با توجه به تحول قضایی در راستای اصل ۱۵۶ قانون اساسی می‌باشد. سوال اصلی، نقش و تاثیر تحول قضایی پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی با نگاه به آینده چگونه است؟ روش انجام به صورت روند پژوهی تاریخی، و با مطالعه کتب، مقالات، قوانین می‌باشد. نتایج حاکی از این است که با بهره‌گیری هوشمندانه از دانش آینده پژوهی فرصت پیش بینی آگاهانه‌ی موج‌های تغییر جرایم و فساد را فراهم می‌نماید، آنگاه می‌توان سناریوها و روشهایی را ترسیم نمود تا بتواند از جرایم و فسادهایی که ممکن است قربانیان زیادی داشته باشد، پیشگیری و مبارزه نماید. آینده پژوهی این قابلیت را ایجاد می‌کند قبل از وقوع جرم و فساد، قوه قضاییه بتواند با ارتقا توانمندیها و استفاده از تکنولوژی و امکانات جدید زودتر آن را پیش‌بینی نموده و برای مبارزه یا پیشگیری اقدام لازم را مدنظر قرار داده و به اصطلاح غافلگیر نشود.

کلید واژگان: تحول قضایی، آینده پژوهی، سیاست‌های پیشگیری، فساد اقتصادی .

^۱ - دانشجوی دکتری، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، ص پ ۶۹۷-۱۹۳۹۵، تهران، ایران. esmaeiliayat4@gmail.com

^۲ - دانشیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، ص پ ۶۹۷-۱۹۳۹۵، تهران، ایران. (نویسنده مسؤل).

Dr.Jamshidi@gmail.com

^۳ - استادیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، ص پ ۶۹۷-۱۹۳۹۵، تهران، ایران .

toshebani@yahoo.com

^۴ - دانشیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، ص پ ۶۹۷-۱۹۳۹۵، تهران، ایران.

smsadri42@gmail.com

۱- مقدمه

انسان‌ها همواره به مطالعه‌ی آینده علاقه‌مند هستند، امروزه نگاه به آینده و پیش‌بینی آن در قالب مباحثی تحت عنوان آینده‌پژوهی به عنوان یک امر لازم در راهبردهای سازمانی منعکس می‌شود. انقلاب اسلامی در گذار به دهه چهارم و گام دوم انقلاب در حال تجربه تقسیم و باز توزیع قدرت است، که در قوه قضاییه هم بایستی همین‌گونه باشد اصل ۱۵۶ قانون اساسی، قوه قضائیه را ملزم نموده که وظایفش را در دو بخش پیشگیری و مجازات مجرمین همزمان انجام دهد. با توجه به این اصل یکی از مسایل و مشکلات اساسی در حوزه قضا و قضاوت، قابل طرح را می‌توان به اقدامات این بخش در بحث تحولی که می‌بایست منجر به کاهش فساد اقتصادی شود، بیان نمود. در فرآیند برخورد کیفری با جرایم، گام نخستین که در عین حال یکی از مهمترین گام‌ها و منشا اثرات متعدد می‌باشد، مرحله کشف و اطلاع از وقوع جرم است. کشف فساد اقتصادی عمدتاً از طریق نهادهای حکومتی با پرداخت هزینه‌های گزاف صورت می‌پذیرد. فساد اقتصادی یکی از پرنفوذترین جرم در سطح کشور و حتی جامعه بین‌المللی است که هم در فضای حقیقی، هم در فضای مجازی، وقوع جرم تحقق می‌یابد، مسأله دیگر مرتکبین این جرایم معمولاً از هوش بالا و وضعیت اجتماعی مناسب‌تری برخوردار هستند و بزه‌دیدگان هم، کمتر متوجه وقوع جرم می‌شوند. مفاسد اقتصادی همواره هزینه‌های هنگفتی را بر جامعه تحمیل می‌کند.

یکی از موارد در راستای حفظ جایگاه قضات مطابق اصل ۱۴۱ قانون اساسی، کارمندان دولت از جمله قضات نمی‌توانند بیش از یک شغل دولتی داشته باشند و نمایندگی مجلس شورای اسلامی و وکالت دادگستری و مشاوره حقوقی و نیز ریاست و مدیریت عامل یا عضویت در هیئت مدیره انواع مختلف شرکت‌های خصوصی، جز شرکت‌های تعاونی ادارات و موسسات برای آنان ممنوع است. از جمله راهبردهایی که دستگاه قضایی در راستای کاهش فساد اقتصادی ترسیم نموده را می‌توان ۱- ارتقاء شفافیت اطلاعاتی ۲- رفع انحصار و ایجاد فضای رقابتی ۳- مدیریت تعارض منافع، نام برد؛ همچنین تغییر در جهت‌گیری‌ها از جمله کارهای سازنده قضایی می‌باشد از جمله ۱- تغییر از نگاه بخشی به قوه قضاییه به همکاری و هم‌افزایی سازنده و مؤثر با سایر قوا. ۲- تغییر از نگرش غیر پاسخگو و غیر شفاف به نگرش هوشمند، پاسخگو و شفاف. ۳- تغییر از اکتفا به مقابله با مفسدین به شناسایی و حذف بسترهای فسادزا. ۴- تغییر از اکتفا به نظارت‌های عملکرد محور به نظارت‌های همه‌جانبه و مأموریت محور. اقتصاد قوی، نقطه‌ی قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری هر کشوری است و اقتصاد ضعیف، نقطه‌ی ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است.

از رویکردهایی که دنبال بررسی علل شکست سیاست‌های ضد فساد هستند، عبارتند: ۱- تئوری کنش جمعی؛ علت شکست سیاست‌های ضد فساد، این است که مبتنی بر مدل اقتصاد خرد هستند. ۲- رویکرد اقتصاد سیاسی؛ علت شکست سیاست‌های ضد فساد، این است که فرض سلامت مدیران و سیاست‌مداران فرض چندان واقع‌بینانه‌ای

نیست. ۳- رویکرد حکمرانی خوب؛ علت شکست سیاست‌های ضد فساد، این است که این رویکرد پیش فرض‌های نهفته در اقتصاد نهادی را به عرصه سیاسی انتقال می‌دهد. در ایران، برنامه‌های ضد فساد شامل هفت تئوری برنامه یا ICMO هستند؛ از قبیل ۱- برنامه از بین بردن فرصت فساد. ۲- برنامه بازدارندگی و مجازات. ۳- برنامه شفافیت. ۴- برنامه آزدسازی (خصوصی سازی). ۵- برنامه تنظیم امور بودجه‌ای و مالی. ۶- برنامه آشکارگی و حساب‌کشی. ۷- برنامه اصلاح نظام اداری، شایسته‌سالاری و فرهنگ‌سازمانی. (پاک‌سرشت و زین‌العابدین، ۱۳۹۶: ۱۸۹-۱۹۱).

پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی در آینده با توجه به تحول قضایی مؤثرتر است. فساد اقتصادی عمدتاً جرایمی با سبق تصمیم هستند و ارتکاب آنها جهت تلاش حداکثری مرتکب در راستای عدم کشف جرم با برنامه‌ریزی صورت می‌گیرد و دارای شاکی خصوصی نمی‌باشند. کشف فساد اقتصادی عمدتاً از طریق نهادهای حکومتی با پرداخت هزینه‌های زیادی صورت می‌گیرد. اهمیت این مسأله و مشکل‌طوری است که در صورت کم‌توجهی و بی‌توجهی به آن منجر به افزایش روزافزون فساد اقتصادی و فساد همه‌بخش‌ها شده و آسیب‌پذیری اقتصاد را بیش از پیش می‌نماید. از لحاظ سابقه بحث هر چند پایان نامه‌ها و مقالات متعددی به رشته تحریر درآمده است، از قبیل (منصوری‌زاده بافقی و همکاران: ۱۳۹۹، قهرمانی و همکاران: ۱۳۹۸، درویشیان و گرایلی: ۱۳۹۰، مرحمتی و شفایی: ۱۳۹۱، تاجمیرریاحی و همکاران: ۱۳۹۵، ایروانی و همکاران: ۱۳۹۶، بیانیه‌ی گام دوم انقلاب، و در بند هفتم «فرمان هشت ماده‌ای»^۵ مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)) ولی به این موضوع با کیفیت مذکور در این مقاله اشاره نشده است. وجود ابهام و رفع نشدن معضلات موجود در برخی قوانین، تفسیرها و پاسخ‌های متفاوت به اقدامات در دستگاه‌های مختلف و همچنین عدم توجه به آینده این امور نمی‌تواند به پاسخ روشنی در پیشگیری و کاهش فساد اقتصادی با تحول قضایی، برسند. از همین رو با هدف رفع این ابهامات، در این تحقیق تلاش شد، که مشکلات نظری و عملی شناسایی و در جهت برطرف نمودن آنها راه‌حل‌هایی مطرح شود.

۲- مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

۲-۱- قضا در جمهوری اسلامی ایران

مباحث قضایی جمهوری اسلامی ایران بر مبنای فقه امامیه (قرآن- روایات) می‌باشد، به همین جهت ابتدا توضیح اجمالی به اهمیت آن را در اسلام بیان نموده و سپس به اهمیت قضا در کشور می‌پردازیم. قضا در اسلام به‌طور ویژه مورد توجه قرار گرفته است، و در قرآن کریم سوره حدید آیه ۲۵، نسا آیه ۱۰۵، خداوند رسولان را داوران امت‌ها و مجهز به سه ابزار بینات، کتاب و میزان معرفی می‌کند، تا میان مردم عدل و قسط را انجام دهند و هر یک

^۵ - این فرمان خطاب به سران قوا در تاریخ ۱۳۸۰/۲/۱۰ صادر شد.

از قضات در مقامی قرار دارند که به نوعی وظیفه پیامبران الهی را به عهده گرفته‌اند. قضا از ریشه «قضى»؛ به معنای حکم کردن، خلق کردن، آسوده شدن، امر کردن، قطعیت یافتن، احاطه و سیطره یافتن و سپری شدن به کار می‌رود. ریشه « قضا» در قرآن کریم مجموعاً ۶۳ کلمه در ۲۹ سوره و ۵۹ آیه به کار رفته است. (بیات و دیگران، ۱۳۹۶، ۵۰-۴۵). همچنین امیر مؤمنان حضرت علی (علیه السلام) در عهدنامه‌اش به مالک اشتر، توصیه به انتخاب برترین افراد برای قضاوت نموده، کسی که از زیادی کار خسته نشود، کثرت مراجعین و گفته‌هایشان او را خودرأی و لجباز نسازد، در صورت وقوع اشتباه، بر آن اصرار نوزد، چشم طمع به مال مردم ندوزد، در هنگام صدور حکم به فهم ابتدایی و نارسا اکتفا نکند، به ادله متخصصین توجه بیشتر کند، از مراجعه خصم کمتر به ستوه آید، در کشف حقایق، شکبیا، و هنگام روشن شدن حق قاطع باشد، تحت تأثیر تعریف و چاپلوسی واقع نشود و از حکم به حق کوتاه نیاید. (شریف الرضی، ۱۴۱۴: ۴۳۴). آن حضرت، برای منصب قضا برترین افراد با ویژگی‌های ممتاز و خاص را پیشنهاد می‌نماید که این حاکی از جایگاه ویژه قاضی و قضا در اسلام دارد.

اولین بار بعد از پیروزی انقلاب، حضرت امام (ره) در حکمی به آیت‌الله خلیفائی در تاریخ ۱۳۵۷/۱۲/۵، مأمور تشکیل دادگاه‌های انقلاب می‌نماید؛ «به جناب عالی مأموریت داده می‌شود تا در دادگاهی که برای محاکمه متهمین و زندانیان تشکیل می‌شود، حضور به هم رساننده و پس از تمامیت مقدمات محاکمه، با موازین شرعی حکم شرعی صادر کنید». در دولت مهندس مهدی بازرگان، اسدالله مبشری و احمد صدر حاج سیدجوادی وزارت دادگستری و محمدمهدی سجادیان (از فروردین تا اسفند ۵۸) ریاست دیوان عالی کشور را برعهده داشتند. پس از تشکیل مجلس خبرگان قانون اساسی، و تشکیل شورای عالی قضایی، تمام امور قضایی، اجرایی و اداری در قلمرو دستگاه قضایی، را مدیریت و نظارت می‌کردند. طبق اصل ۱۵۸ قانون اساسی، رئیس دیوان عالی کشور در رأس شورای عالی قضایی قرار می‌گرفت. دادستان کل کشور و سه نفر از قضات مجتهد و عادل به انتخاب قضات سراسر کشور نیز عضو این شورا بودند. حضرت امام خمینی (ره) در تاریخ ۱۳۵۸/۱۲/۴ مرحوم شهید بهشتی، را به ریاست دیوان عالی کشور، منصوب کردند. در این حکم بیان شده، « نظر به اهمیت نقش قوه قضاییه در تأمین سعادت و سلامت- جامعه و تمامیت نظام جمهوری اسلامی و ضرورت ایجاد تشکیلات نوین قضایی بر اساس تعالیم مقدس اسلام، به ریاست دیوان عالی کشور منصوب می‌شوید، تا با همکاری دادستان کل کشور، فقها، قضات، کارمندان شریف و صالح دادگستری و حقوقدانان دیگر به تهیه طرح و برنامه و ایجاد تشکیلات نوین به تدوین لوایح قضایی جدید جمهوری اسلامی ایران پردازید. امیدوارم خداوند متعال شما را در انجام این امر خطیر یاری فرماید». پس از شهادت شهید بهشتی در ۷ تیر سال ۱۳۶۰، حضرت امام (ره)، آیت‌الله سید عبدالکریم موسوی اردبیلی را که تا آن زمان دادستان کل کشور بود، طی حکمی به شرح ذیل به ریاست دیوان عالی کشور منصوب کردند. « امیدوارم همان‌گونه که قبلاً مقرر گردیده بود با همکاری دادستان کل کشور و کارمندان شریف و صالح دادگستری هرچه بیشتر در تهیه و طرح و برنامه و ایجاد تشکیلات نوین و تدوین لوایح جدید جمهوری اسلامی ایران براساس تعالیم مقدسه اسلام کوشش نمایید. خداوند شما را در این امر خطیر یاری فرماید.» (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۷/۱۲/۱۷). از وظایف

رئیس قوه قضاییه طبق بند سوم اصل ۱۵۸ قانون اساسی، استخدام قضات عادل و شایسته و عزل و نصب آن‌ها می‌باشد. درباره شرایط قضات، در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸، سخنی نیامده است، بلکه قانونگذار صفات و شرایط قاضی را طبق موازین فقهی و به قانون عادی محول کرده است (اصل ۱۶۳ قانون اساسی).

بعد از رحلت حضرت امام (ره) و بازنگری قانون اساسی، شورای عالی قضایی جای خود را به قوه قضاییه داد و رئیس این قوه در راس آن قرار گرفت. براساس اصل یکصد و پنجاه و هفتم قانون اساسی (بازنگری ۱۳۶۸) به منظور انجام مسئولیت‌های قوه قضاییه در کلیه امور قضایی و اداری و اجرایی، مقام رهبری یک نفر مجتهد عادل و آگاه به امور قضایی و مدیر و مدبر را برای مدت ۵ سال به عنوان رئیس قوه قضاییه تعیین می‌نماید که عالی‌ترین مقام قوه قضاییه است، همچنین بازسازی ساختار قضایی و اداری قوه قضاییه و نیز منابع نیروی انسانی آن و تربیت، تقویت و جذب قضات شجاع و مستقل از اقدامات مهم زیربنایی است که به ریشه‌کن کردن جرم و فساد به طور اعم و جرایم و فساد اقتصادی به طور اخص منجر خواهد شد. نظام حقوق اساسی در مورد گزینش قاضی دو روش انتصاب و انتخاب را ارائه کرده است، که هر یک طرفداران و منتقدان خود را دارد، در سیر تاریخی، روش معمول و مرسوم گزینش قضات در فقه اسلامی، انتصاب آن از طرف حاکم اسلامی است. (زعفری و دیگران، ۱۳۹۷، ۲۱۴)

در دهه ۱۳۶۰، قوانین و نهادهای اصلی مقابله با فساد شکل گرفتند. دیوان محاسبات از قبل از انقلاب زیر نظر وزارت دارایی و امور اقتصادی بود، اما بعد از انقلاب، طبق قانون دیوان محاسبات ۱۳۶۱، رسیدگی به امور مالی تمامی دستگاه‌های دولتی (که از بودجه دولت استفاده می‌کنند) به مجلس شورای اسلامی واگذار شد. قانون بازرسی کل کشور در سال ۱۳۶۰، مسئول نظارت بر حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه‌های اداری در راستای اجرای اصل ۱۷۴ قانون اساسی، بر عهده سازمان بازرسی کل کشور و زیر نظر قوه قضاییه تصویب شد. قانون محاسبات، که در سال ۱۳۶۶ تصویب شد، معیاری است که سازمان برنامه و بودجه، سازمان حسابرسی کل کشور، دیوان محاسبات، ذی حسابان وزارت دارایی و حتی بازرسی کل کشور از آن به‌طور اساسی استفاده می‌کنند. (پاک‌سرشت و زین‌العابدین، ۱۳۹۶: ۱۸۲-۱۸۴)

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در تاریخ ۱۳۶۸/۵/۲۴ طی حکمی آیت‌الله شیخ محمد یزدی را به ریاست قوه قضاییه منصوب نمودند. «با توجه به اصل یکصد و پنجاه و هفتم قانون اساسی و با معرفت و اعتقاد به شایستگی‌های علمی و عملی جنابعالی، مسئولیت خطیر و حساس و افتخارآمیز ریاست قوه قضاییه را به جنابعالی تفویض می‌کنم. برای جنابعالی روشن است که قوه قضاییه نبض دستگاه اداری و وضعیت عمومی کشور است. سلامت و استحکام، قاطعیت و انصاف، دلسوزی و پشتکار و بالاخره آمادگی و انتظام این دستگاه نشان‌دهنده و مستلزم وجود سلامت و امنیت و عدل و داد و حسن جریان امور در کشور و در دستگاه‌های اجرایی آن است.» از جمله اقدام مهم آیت‌الله یزدی، حذف دادسرا و بر عهده یک نفر گذاشتن مرحله تحقیق مقدماتی رسیدگی در تمامی مراحل از بدو الی الختم می‌باشد. رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) پس از آیت‌الله یزدی، در حکمی به

تاریخ ۱۳۷۸/۵/۲۳، آیت‌الله سید محمود هاشمی شاهرودی را به ریاست قوه قضائیه برگزیدند. « برای دستگاه قضائی مهم‌تر از همه چیز، اجرای عدالت و قانون است و نظام قضائی اسلام کارآمدترین وسیله‌ی تحقق این هدف متعالی است. تقویت دانش قضائی و گزینش اشخاص صالح در مجموعه‌های قضائی و اداری، و برنامه‌ریزی دقیق همراه با نظارت مستمر بر اجزای این دستگاه بزرگ، و نیز حفظ عزت و حرمت قضات، لوازم اصلی برای تحقق آن مقصود به حساب می‌آیند.» در این دوره مجدداً، داسرا اعاده شد، اما قوانین مربوط به دادگاه‌های عام کماکان در نحوه رسیدگی باقی ماند. مهم‌تر از آن تأسیس شورای حل اختلاف در کنار محاکم دادگستری است. اصل (۱۶۷) قانون اساسی، تصریح می‌کند که: قاضی به هنگام دعاوی میان اشخاص، موظف است حکم هر مورد را در « قوانین مدونه» یافته، در غیر این صورت، حکم موضوع را در « منابع معتبر اسلامی» یا « فتاوی معتبر» بیابد. اصل یکصد و هفتاد و یکم قانون اساسی و ماده ۵۹۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵، به ورود ضرر و زیان به افراد توسط قاضی پرداخته؛ هرگاه در اثر تقصیر یا اشتباه قاضی در موضوع حکم یا در تطبیق حکم بر مورد خاص ضررمادی یا معنوی متوجه کسی گردد، در صورت تقصیر، مقصر طبق موازین اسلامی ضامن است و در غیر این صورت خسارت به وسیله دولت جبران می‌شود و در هر حال از متهم اعاده حیثیت می‌گردد. بند ۱۱ اصل ۱۱۰ قانون اساسی قبول عفو محکومین پیشنهاد شده توسط رئیس قوه قضائیه را با شخص مقام معظم رهبری می‌داند، همچنین طبق فرمان ۸ ماده- ای حضرت حضرت امام (ره) خمینی (ره)، تصمیمات مقام رهبری در صورت فقدان سابقه در مراجع قانون‌گذاری در حکم قانون است، آراء وحدت رویه و احکام محاکم نیز به حکم ایشان اصلاح و یا تغییر می‌کند. (فرمان ۸ ماده‌ای حضرت امام خمینی (ره) در اصل ۱۱۰ قانون اساسی (ره)).

در دهه ۱۳۷۰، قانون رسیدگی به تخلفات اداری کارکنان دولت، مصوب سال ۱۳۷۲، برای مقابله با فساد، ۳۸ تخلف اداری را معرفی کرد. هیئت‌های رسیدگی در تمامی وزارتخانه‌ها مسئول رسیدگی به تخلفات و از جمله فساد هستند. تصویب قوانینی مضاف بر موارد قبلی در دهه ۱۳۷۰ که عبارتند از: قوانین مربوط به منع مداخله وزرا و نمایندگان در معاملات دولتی (مصوب ۱۳۳۷)، قانون مربوط به رسیدگی به دارایی وزرا و کارمندان دولت (مصوب ۱۳۳۷)، قانون مجازات تبانی در معاملات دولتی (مصوب ۱۳۴۸)، قانون مجازات افراد مرتکب ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری (مصوب ۱۳۶۷)، قانون مجازات افراد اخلاک‌گر در نظام اقتصادی (مصوب ۱۳۶۹)، قانون ممنوعیت اخذ میزان سود در معاملات خارجی (مصوب ۱۳۷۲)، قانون تصدی بیش از یک شغل دولتی (مصوب ۱۳۷۳) و قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۷۵) و غیره. سیستم قضایی، هیئت‌های رسیدگی و کمیته پژوهش و تفحص مجلس از طریق مجازات و یا تشدید مجازات دنبال مقابله با فسادند. در دهه ۱۳۸۰، برنامه ارتقای سلامت اداری و مقابله با فساد در هیئت وزیران تصویب شد. ابلاغ فرمان هشت ماده‌ای مقام معظم رهبری ۱۳۸۰/۲/۱۰ که در آن خطوط اصلی سیاست‌های ضد فساد اعلام شد. برنامه سلامت اداری و مقابله با فساد در ۱۳۸۲ به تصویب دولت رسید، ولی بسیاری از مواد آن اجرا نشد. سپس در ۱۳۸۴ قانون سلامت اداری و مقابله با فساد در ۳۵ ماده تقدیم مجلس شد و در نهایت در ۱۳۹۰، مجمع تشخیص مصلحت نظام به‌طور آزمایشی آن را تصویب کرد. در ۱۳۹۳ برخی از

جزئیات مواد این قانون را دولت (ماده ۲۶) و قوه قضاییه (تبصره ۴، ماده ۶) ابلاغ کرد. در ۱۳۸۷ عضویت ایران در کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد تصویب شد. (پاک‌سرشت و زین‌العابدین، ۱۳۹۶: ۱۸۱-۱۸۲).

بعد از آیت الله شاهرودی، آیت الله آملی لاریجانی در تاریخ ۱۳۸۸/۵/۲۳ توسط مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) به ریاست قوه قضاییه منصوب شدند. از اقدامات مهم ایشان تشکیل دادگاه‌های رسیدگی‌کننده به مفاسد اقتصادی، می‌باشد. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، -پس از انتصاب آیت الله آملی لاریجانی در مجمع تشخیص مصلحت نظام- در تاریخ ۱۳۹۷/۱۲/۱۶ سید ابراهیم رئیسی را به ریاست قوه قضاییه منصوب نمودند. از اقدامات مهم آقای رئیسی در این مدت کوتاه، توجه و تأکید به رفع توقیف کارخانه‌ها در حمایت از تولید و ابطال خصوصی‌سازی‌های دارای مشکل قانونی، و از همه مهمتر تدوین سند تحول قضایی می‌باشد. با انتخاب آقای رئیسی به عنوان رییس‌جمهور از طرف مردم، مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، ۱۴۰۰/۴/۱۰ معاون اول ایشان -حجت الاسلام آقای ازه‌ای را به عنوان رییس قوه قضاییه منصوب کردند. (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۷/۱۲/۱۷). در این بخش توضیحاتی در خصوص اهمیت قضا و اهم اقدامات قضایی جمهوری اسلامی ایران در این چند دهه بررسی شد. قاضی و قضاوت در جامعه اسلامی، نقشی مهم در امید مردم نسبت به اجرای عدالت و قطع دست مفسدان و متعرضان به قانون داشته است که در افکار عمومی می‌توان با تقویت آن از مشارکت عمومی و گزارش‌های مردمی در کشف مفاسد و جرایم اقتصادی بهره برد.

۲-۲- پیشگیری و فساد اقتصادی

واژه فساد در لغت به معنی تباهی است. بانک جهانی فساد را این‌گونه تعریف می‌کند: «سوءاستفاده از اختیارات دولتی برای کسب منافع شخصی» فساد و جرائم اقتصادی موجب محرومیت و فقر می‌شود. (صنعی، ۱۳۹۵: ۴۴). فساد مسئله‌ای فراسیستمی بوده که در تمامی سیستم‌های اجتماعی دیده می‌شود. در یک پژوهش فراتحلیلی از مجموع ۳۰۵ مقاله فارسی در زمینه فساد، به طور کلی پیامدها و عواقب فساد را به ترتیب دارا بودن بیشترین گزاره در چهار دسته اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و حقوقی تقسیم‌بندی کرده‌اند. (حاجی‌زاده، موسی‌زاده و شهابی، ۱۳۹۸: ۲۷ و ۲۸). در راستای کاهش فساد اقتصادی چندین اقدام متصور است که یکی معمولاً قبل از وقوع جرم تحقق می‌یابد که از آن تحت عنوان پیشگیری استعمال می‌شود و دیگری به بعد از وقوع جرم می‌پردازد که تلاش به عدم تکرار جرم توسط خود مجرم و عبرت‌گیری توسط دیگران است. در جرم‌شناسی، پیش‌گیری عبارت است از: به جلوی تبهکاری رفتن با استفاده از فنون گوناگون مداخله به منظور ممانعت از وقوع بزهکاری. از نظر علمی، مراد از پیش‌گیری هر فعالیت سیاست‌جنایی است که غرض انحصاری یا غیرکلی آن تحدید حدود امکان پیش‌آمد مجموعه اعمال جنایی از راه غیرممکن‌الوقوع ساختن یا سخت و دشوار کردن احتمال وقوع آنهاست بدون اینکه تهدید به کیفر یا اجرای آن متوسل شوند. همیشه هزینه‌هایی که جهت پیشگیری از بیماری و فساد و جرم می‌شود مقرون به صرفه‌تر از هزینه‌های بسیاری است که در درمان انجام می‌شود. در اهمیت توجه به پیشگیری از فساد و جرم می‌توان به روایتی از حضرت امام (ره) صادق (ع) پرداخت که ایشان در این خصوص می‌فرمایند: «یک درهم که

برای پیش‌گیری بیماری هزینه شود، بهتر از مبلغ زیادی است که برای درمان، به مصرف برسد.» (اسماعیلی، ۱۳۹۵: ۱۴-۱۹).

در تجزیه و تحلیل هر جرمی سه مقوله متفاوت ۱- مطالعه فضای جغرافیایی بزه مورد نظر، ۲- تحلیل ساختار جرم و مباشران و بزه دیدگان آن، ۳- تحول در نوسانات جرم مذکور در دوره زمانی معین، بررسی می‌شود. در نهایت هدف اقدامات پیشگیرانه، کاهش جرم یا محدود کردن آن یا جلوگیری از رشد آن می‌باشد. (محمد نسل، ۱۳۸۹: ۳۱۹). با توجه به مقوله فساد اقتصادی که امروزه یکی از پرنفوذترین جرم در سطح کشور و حتی جامعه بین‌الملل می‌باشد در فضای جغرافیایی علاوه بر فضای حقیقی، فضای مجازی هم مورد استفاده انجام جرم قرار می‌گیرد، مسأله دیگر افرادی که مرتکب چنین جرایمی می‌شوند معمولاً از هوش بالا و وضعیت اجتماعی مناسب‌تری برخوردارند و بزه‌دیدگان هم در زمان وقوع، کمتر متوجه وقوع جرم می‌شوند؛ با پیشرفت و توسعه کشورها و همچنین تکنولوژی، وقوع چنین جرایمی سرعت می‌یابد که نیاز به آگاهی دادن مردم از طریق رسانه‌ها و پلیس می‌شوند.

فرآیند مقابله با مفاسد اقتصادی، شامل مراحل تشخیص و پیشگیری، مقابله و مجازات است. برای مقابله با مفاسد اقتصادی، در بدو امر، می‌بایست تعریف دقیقی از جرایم اقتصادی ارائه گردد. پس از آن، ضرورت بررسی آسیب‌های مجرمان اقتصادی پیش می‌آید و برای این کار باید سیاست‌هایی تدوین شود که با حقوق داخلی کشورها و تعهداتی که در سطح بین‌الملل پذیرفته‌اند مغایر نباشد و این امر مستلزم همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی دولتها در راستای مبارزه همه‌جانبه با این پدیده خطرناک می‌باشد. امروزه «جرایم اقتصادی» باعث آسیب‌های فراوان به سیستم اقتصادی هر دولت و نیز سیستم اقتصاد بین‌المللی است. جرایم اقتصادی بالاترین نسبت را با فساد مالی مدیران سطح بالا و یقه سفیدها دارد. ارتقا سطح همکاری کشورها در مبارزه با جرایم اقتصادی و برگشت داراییهای غارت شده به بیت‌المال اجرای عدالت را نمایان می‌کند. (عباسی، جلالیان و کوشا، ۱۳۹۹: ۱). مفاسد اقتصادی همواره هزینه‌های هنگفتی را بر جامعه تحمیل می‌کند. در قانون مجازات اسلامی با توجه به مجموع مواد ۴۷، ۳۵ و ۱۰۹ قانون، مصادیق حصری جرایم اقتصادی را بدست آورد که شامل جرایم فهرست شده در تبصره ماده ۳۶ و جرم کلاهبرداری می‌شود. در قانون جدید مجازات اسلامی قائل به یک نوع دسته‌بندی جرایم اقتصادی با توجه به میزان ریالی موضوع جرم بود و بر این اساس آنها را به خرد، متوسط و کلان تقسیم نمود. قانونگذار در مبارزه با جرایم متوسط و کلان با در پیش گرفتن تدابیر کیفری سخت‌گیرانه در تعیین و اجرای مجازات، مانند الزام به تشهیر مجرمین اقتصادی کلان، محرومیت مجرمین اقتصادی متوسط و کلان از تعویق صدور حکم و تعلیق مجازات و محرومیت از امتیاز شمول مرور زمان تعقیب و اجرای مجازات، تلاش نموده است تا بر حتمیت و قطعیت اجرای مجازات، به منظور پیشگیری کیفری از جرم اقتصادی تأکید نماید. (آزادمنش، ۱۳۹۸: ۱).

در فرآیند مبارزه و کنترل فساد ابزارهای متنوع و گسترده، شامل نهادهای کنترل و موازنه در سطوح مختلف نظام سیاسی، گسترش جامعه مدنی، رقابت کردن هر چه بیشتر اقتصاد، بهبود مدیریت مالی و دولتی،

افزایش پاسخ‌گویی و شفافیت، افزایش آگاهی عمومی، ارتقای مشارکت سیاسی، تقویت حاکمیت قانون، تقویت بخش خصوصی رقابتی، بهبود مدیریت بخش دولتی و ... توسط محققان ارائه شده است. شفافیت، سریع‌ترین، کم‌هزینه‌ترین، ساده‌ترین، مبنایی‌ترین و قابل اعتمادترین سازوکار برای مبارزه با فساد مالی است. شفافیت مالی بین‌المللی، اولین گام مبارزه و پیشگیری با فساد مالی است. (حاجی زاده، موسی‌زاده و شهابی، ۱۳۹۸: ۵). دستگاه قضایی سند تحول رادر سال ۱۳۹۹ تنظیم و ابلاغ نمود که در راستای پیشگیری و کاهش فساد اقتصادی، راهبردهایی را ترسیم نمود که اهم آن عبارتند از: ۱- ارتقاء شفافیت اطلاعاتی ۲- رفع انحصار و ایجاد فضای رقابتی ۳- مدیریت- تعارض منافع ۴- هوشمندسازی فرایند نظارت بر دادرها و دادگاه‌ها. ۵- بهره‌گیری از فناوری‌های نوین در فرایند کشف جرم. ۶- مؤثر و متنوع نمودن مجازات‌ها، متناسب با نوع جرایم. ۷- ترغیب اشخاص به تبدیل معاملات عادی به اسناد رسمی. ۸- افزایش تبعات متواری شدن محکومان. ۹- ایجاد تقارن اطلاعاتی برای طرفین معامله. (سند تحول، ۱۳۹۹).

بررسی‌های اجمالی انجام شده گویای این است که مقاله و رساله‌هایی که به این تحقیق کمک کند وجود دارد که به برخی از آنها می‌پردازیم.

(۱) پریسا منصوری زاده با فقی و همکاران در پایان‌نامه ارشد آسیب‌شناسی قوانین کیفری شکلی جمهوری اسلامی ایران در مقابله با فساد اقتصادی، سال ۱۳۹۹، بیان می‌نماید که: مبارزه با فساد اقتصادی به دلیل نقش مهم در زندگی افراد، امر ضروری می‌باشد؛ که قوانین کیفری راهبردهای واکنشی مناسبی را در جهت مقابله با این پدیده مجرمانه نداشته‌اند. (۲) مجتبی قهرمانی و علیرضا سایبانی در مقاله «بررسی- تطبیقی دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی ایران با تأکید بر اصل حتمیت اجرای مجازات‌ها» سال ۱۳۹۸ بیان می‌دارند که: افزایش حتمیت اجرای مجازات‌ها دلیل عام ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی است و از دلایل خاص می‌توان به افزایش بهره‌وری، یکپارچگی، تجربه و تخصص اشاره کرد. (۳) نجف‌زاده و همکاران در پایان‌نامه کارشناسی ارشد «نقش نظارتی سازمان بازرسی کل کشور در پیشگیری از جرایم- اقتصادی» ۱۳۹۸ به راهنمایی استاد محمد بهروزیه (دانشگاه پیام نور مشهد) اشاره دارند که: رشد جرایم اقتصادی در هر کشور باعث کاهش اعتماد عمومی مردم به زمامداران و سیاستهای قضایی حاکم می‌شود. بر این اساس قوه مقننه با وضع قوانین کیفری اقتصادی خاص و دستگاه قضایی با برخورد قاطع با مرتکبین جرایم اقتصادی؛ در این جهت تلاش می‌کنند. با این وجود به نظر می‌رسد پیشگیری از وقوع جرایم اقتصادی، همیشه کم‌هزینه‌تر و پرفایده‌تر از برخورد سرکوبگر با این جرایم باشد. سازمان بازرسی کل کشور براساس اصل ۱۷۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مسئولیت اساسی در پیشگیری از بروز جرایم اقتصادی برعهده دارد. جرایم اقتصادی، به دلیل خاص بودن مرتکبان آن به جرایم یقه سفیدی مشهور گردیده؛ دارای ماهیتی کاملاً سیال بوده لذا همواره اتخاذ سیاست‌ها و راهکارهای جدید در این حوزه مورد توجه قرار دارد. (۴) ایروانی و همکاران سال ۱۳۹۶ در رساله دکترای آینده پژوهی گفتمان انقلاب اسلامی ایران، اشاره می‌کنند که:

انقلاب اسلامی و نظام برخاسته از آن در گذار به دهه چهارم خود در حال تجربه تقسیم و باز توزیع قدرت است، تداوم و بقای گفتمان انقلاب اسلامی نیازمند توجه به آینده است. پیچیدگی روزافزون جنبه‌های مختلف زندگی، تمایل روزافزون به جهانی شدن توأم با حفظ ویژگی‌های ملی، قومی و فرهنگی، لزوم درک صحیح و بهتر از تحولات و آینده را برای همه افراد جامعه ملی مان و به ویژه دولت جمهوری اسلامی ایجاب می‌کند. بهره‌گیری هوشمندانه از دانش آینده‌پژوهی فرصت پیش‌بینی آگاهانه‌ی موج‌های تغییر را فراهم می‌نماید. (۵) انصاری‌نسب و همکاران (۱۳۹۵)، در پایان‌نامه «بررسی نقش عملکرد قوه قضاییه و وزارت دادگستری در ارتباط با کاهش مفاسد اقتصادی» این‌گونه اشاره می‌کنند که: فساد از جمله پدیده‌های سازمانی است که روند توسعه دولت‌ها را با چالش جدی مواجه ساخته و موجب ایجاد مشکلات و بحران‌های اساسی در جامعه شده است. اساسی‌ترین سیاست‌های مبارزه با فساد و اصلاحات اقتصادی شامل ایجاد نهادها و سازمان‌های جدید برای این کار، کاهش اندازه دولت در اقتصاد، استقلال رسانه‌ها، استقلال سیستم قضایی، اصلاح فرهنگ جامعه می‌شود. (۶) مرحمتی و شفایی، سال ۱۳۹۱ در پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارائه‌ی چارچوبی برای آینده‌پژوهی، اشاره می‌نمایند که انسان از قدیم به مطالعه‌ی آینده علاقه‌مند بوده است. در گذشته این توجه بیشتر در قالب پیشگویی و پیش‌بینی بوده است. در آغاز دهه‌ی ۱۹۶۰ میلادی توجه به آینده سمت و سویی دیگر یافت و دیدگاهی علمی نسبت به آینده شکل گرفت. مطالعه‌ی علمی و نظام‌مند آینده را آینده-پژوهی نام نهاده‌اند. آینده‌پژوهی مشتمل بر مجموعه تلاش‌هایی است که با استفاده از تجزیه و تحلیل منابع، الگوها، و عوامل تغییر یا ثبات، به تجسم آینده‌های بالقوه و برنامه ریزی برای آنها می‌پردازد. آینده‌پژوهی منعکس می‌کند که چگونه از دل تغییرات (یا تغییر نکردن) «امروز»، واقعیت «فردا» تولد می‌یابد. نکته‌ی حائز اهمیت در مطالعات آینده‌پژوهی، انجام این مطالعات بر اساس یک فرآیند و چارچوب ساختاریافته است.

(۷) کندی و همکاران، ۲۰۲۰ در مقاله «ارائه یک چارچوب مفهومی برای تحول قضایی دیجیتال برای حکمرانی دیجیتالی» به استفاده از تکنولوژی‌های جدید در سیستم‌های حقوقی و قضایی پرداخته و اشاره می‌کنند که: پیشرفت روزافزون فناوری‌های نوظهور در همه زمینه‌ها منجر به تغییرات عمیق در سطح جامعه شده است. سیستم‌های حقوقی و قضایی نیز دچار تغییرات تکنولوژیکی شده‌اند. آنها به دنبال یک سیستم دیجیتالی با توانایی هستند که در آن خدمات قضایی و در نتیجه، عدالت برای همه شهروندان در دسترس باشد. نظام قضایی با چالش‌هایی از جمله تعلل مواجه است که با وجود استفاده از سیستم‌های مختلف در سیستم قضایی کشور هنوز حل نشده است. بهره‌مندی از تحول دیجیتالی به عنوان راه‌حلی برای چالش‌ها و همچنین ایجاد فرصت‌های جدید در ارائه خدمات قضایی بهتر مؤثر خواهد بود. هدف مقاله، طراحی یک چارچوب مفهومی برای تحول قضایی دیجیتالی است تا دیدگاهی سیستماتیک در مورد تغییر قوه قضائیه ایجاد کند. در نهایت، چارچوب با هفت بخش اصلی طراحی شد که شامل فعال‌کننده‌ها (شامل دولایه از اجزای زیرساختی و اجزای تکنولوژیکی)، برنامه‌های کاربردی (شامل چالش‌ها، محرک‌ها و فرصت‌ها)، اکوسیستم قضایی (شامل دولایه ذینفعان داخلی و خارجی)، حکومت تحول دیجیتال، نقشه-

راه تحول دیجیتال (شامل سه لایه چشم انداز، اهداف و برنامه‌ها) و سفر تحول دیجیتال (شامل پنج مرحله) به منظور ایجاد تحول قضایی دیجیتال، باید دیدگاهی سیستماتیک ایجاد شود که علاوه بر ابعاد سخت‌افزاری، ابعاد نرم را نیز در نظر بگیرد. (Kondori, F., & Narges & Rouhani, S. (۲۰۲۰).

آنچه که مقاله حاضر را متمایز نموده، نیاز روز جامعه به پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی با نگاهی به آینده است که این مقاله با اقدام نوآورانه این مسأله را با آینده‌پژوهی قضایی مورد بررسی قرار داده است.

۳- روش پژوهش

روش شناسی به یک معنا مجموعه‌ای ساخت یافته است که رهنمودهایی برای پژوهش و نظریه ارائه می‌کند. (Mingers ۲۰۰۶:۲۱۷). به عبارت دیگر، روش شناسی به سطحی انتزاعی و صرفاً نظری در تحقیق و پژوهش مربوط می‌شود که بیانگر یک مدل فکری و چارچوب نظری در پژوهش است. (Blaikie ۲۰۰۷:۳۰). روش تحلیل روند، یکی از روش‌های کاربردی مهم در آینده‌پژوهی است، بر روش شناسی تحلیلی مبتنی است در این روش آینده پژوه با تحلیل رویدادها و مسائل تاریخی، که در گذشته رخ داده، در صدد است با اقدامات مقتضی بستر تحقق آینده‌ای مطلوب را برای سازمان فراهم آورد. (منطقی و همکاران، ۱۳۹۷: ۹۶۲). موضوعات مربوط به آینده‌پژوهی در برگیرنده گونه‌های ممکن، محتمل، مطلوب، برای دگرگونی از حال به آینده است. آینده‌پژوهی تصویرهای آینده (ایده‌ها، دغدغه‌ها، امیدها، باورها و علایقشان را نسبت به آینده) را محک زده و شفاف می‌سازد تا کیفیت تصمیم‌هایی که برای آینده می‌گیرند، بهبود دهد. (قاینی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱). پژوهش حاضر با روش روندپژوهی تاریخی انجام شده و به تحول قضایی و آینده‌پژوهی پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی پرداخته است.

۴- یافته‌های پژوهش

۴-۱- روند تاریخی قضایی پس از انقلاب اسلامی

قوه قضاییه پس از انقلاب اسلامی و با قانون اساسی مصوب ۱۳۵۸ و قوانین عادی مربوط، علاوه بر دادگاه‌ها شامل ستاد قوه و سازمان‌های وابسته به آن می‌شود، که سازمان‌های وابسته در وضعیت فعلی شامل: سازمان بازرسی کل - کشور، سازمان ثبت اسناد و املاک کشور، سازمان پزشکی قانونی، سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، شرکت روزنامه رسمی، سازمان قضایی نیروهای مسلح و دیوان عدالت اداری می‌شود. سازمان قضایی نیروهای مسلح و دیوان عدالت اداری، دارای شخصیت حقوقی مستقل و ایجاد شده به موجب قانون هستند که کارکرد آنها برخلاف سایر سازمان‌های وابسته به قوه قضاییه، از جنس قضایی است. اصل ۱۵۶ قانون اساسی، قوه قضائیه قوه‌ای مستقل که پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی و مسئول تحقق بخشیدن به عدالت است. اصل ۱۵۷ قانون اساسی، به منظور انجام مسئولیت‌های قوه قضائیه در تمامی امور قضایی و اداری و اجرایی، مقام رهبری یک نفر مجتهد عادل و آگاه به امور - قضایی و مدیر و مدبر را برای مدت پنج سال به عنوان رئیس قوه قضائیه تعیین می‌کنند که عالی‌ترین مقام قوه است. اصل ۱۵۸ قانون اساسی ۸ وظیفه اساسی برای ایشان پیش‌بینی نموده که مهمترین را می‌توان: ۱- ایجاد

تشکیلات لازم در دادگستری به تناسب مسئولیت‌های اصل ۱۵۶؛ ۲- تهیه لوایح قضایی متناسب با جمهوری اسلامی؛ ۳- استخدام قضات عادل و شایسته و عزل و نصب آنها و تغییر محل مأموریت و تعیین مشاغل و ترفیع آنان و مانند اینها از امور اداری، طبق قانون برشمرد.

در شیوه‌گزینی یا انتخابی قاضی دو نکته قابل توجه است؛ نخست - وابستگی قضات انتخابی به گروه‌های انتخاب کننده است. دوم - انتخاب قضات برای مدت محدود از تخصصی شدن حرفه قضا جلوگیری می‌کند و آن را به شغلی سیاسی که برای دوره معین در نظر گرفته می‌شود، تبدیل می‌کند، منتقدان این شیوه برای جلوگیری از معایب طریق مزبور انتخاب قضات را به مجالس مقننه واگذار کرده اند، در حالی که نمایندگان منتخب مردم نیز از جبهه‌گیری‌های سیاسی برحذر نیستند و این روش هم راهکاری منطقی محسوب نمی‌شود. (طباطبایی مومنی، ۱۳۹۳، ۱۱۷) در شیوه انتصابی، اختیار و نصب قضات را می‌توان در اختیار قوه مجریه (و بیشتر ریاست کشور) یا ارگان معین قضایی یا خود قضات (شیوه خود انتخابی) قرار داد، البته شیوه انتصاب قضات، فقط نصب از طریق قوه مجریه نیست، بلکه در بیشتر مواقع از شیوه‌های پیچیده تری استفاده می‌شود که ترکیبی از انتخاب، انتصاب و همکاری مجریه و مقننه است و شاید علت اساسی آن باشد که قضات به یک مرجع یا مقام یا گروه سیاسی وابسته نشوند. (زعفری و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۱۴).

اصل ۱۶۴ قانون اساسی، در خصوص عزل و انتقال قاضی می‌باشد؛ قاضی را نمی‌توان از مقامی که شاغل در آن است بدون محاکمه و ثبوت جرم یا تخلفی که موجب انفصال است، به طور موقت یا دائم منفصل کرد یا بدون رضای او محل خدمت یا سمتش را تغییر داد، مگر به اقتضای مصلحت جامعه با تصمیم رئیس قوه قضاییه، پس از مشورت با رئیس دیوان عالی کشور و دادستان کل. نقل و انتقال دوره‌ای قضات، طبق ضوابط کلی‌ای که قانون تعیین می‌کند، صورت می‌گیرد. (هاشمی، ۱۳۹۵: ۳۸۹-۳۹۰). ماده ۵۲ لایحه قانون اصول تشکیلات دادگستری و استخدام قضات مصوب ۱۳۳۳/۱۲/۱۴ دو محدودیت را برای قاضی در جهت حفظ استقلال و بی‌طرفی وی قائل شده است: ۱- ممنوعیت شرکت در احزاب سیاسی و جمعیت‌های وابسته به آنها: «به منظور حفظ بی‌طرفی کامل و رعایت احترام و شئون قضائی، عضویت متصدیان مشاغل قضائی در احزاب و جمعیت‌های سیاسی وابسته به آنها ممنوع است» ۲- ممنوعیت انتشار مجله سیاسی و حزبی. «هر گونه تبلیغات حزبی و انتشار روزنامه یا مجله سیاسی و حزبی برای قضات ممنوع است». (تنگستانی، ۱۳۹۸، ۵۹-۶۱).

قواعد مربوط به تعارض منافع، عنصری اساسی برای نظام قضایی مستقل و بی‌طرف محسوب می‌شود. داشتن شغل دیگری همزمان با تصدی منصب قضا، می‌تواند از عوامل مخدوش کننده، استقلال یا بی‌طرفی دادرس باشد. اعمال محدودیت در شغل دوم از مرسوم ترین ابزارهای مبارزه با تعارض منافع است که در کشورهای متعددی به کار رفته است. مبنای ممنوعیت قضات از اشتغال به امور تجاری و فعالیت در بنگاه‌های اقتصادی، جلوگیری از مخدوش شدن اعتماد عمومی به قضات است، زیرا فعالیت‌های تجاری قاضی قابلیت ایجاد تعارض منافع برای وی را در پی دارد. (سیاه‌بیدی کرمانشاهی، ۱۴۰۰: ۲۳-۲۸).

در دهه ۱۳۶۰، با توجه به اینکه ساختار سیاسی عوض شده به تناسب آن هم تغییرات اساسی در مسأله قضا مورد انتظار است، که از همان روزهای اولیه پیروزی انقلاب اسلامی مدنظر قرار گرفت، که در جدول ذیل روند و ترتیب انتصابات مسئولین قضایی بیان می‌شود.

ردیف	نام	تاریخ انتصاب - عنوان سمت / اهم اقدام
۱	آیت‌الله خلخالی	۱۳۵۷/۱۲/۵ - مأمور تشکیل دادگاهی برای محاکمه متهمین و زندانیان
۲	محمد مهدی سجادیان	از فروردین تا اسفند ۵۸ - ریاست دیوان عالی کشور
۳	آیت‌الله بهشتی	۱۳۵۸/۱۲/۴ - شهادت ۱۳۶۰/۴/۷، دادستان کل کشور، ریاست دیوان عالی کشور
۴	سید عبدالکریم موسوی اردبیلی	۱۳۶۰/۴/۸ - ریاست دیوان عالی کشور
۵	آیت‌الله یزدی	۱۳۶۸/۵/۲۴ - ریاست قوه قضائیه / حذف دادسرا
۶	آیت‌الله هاشمی شاهرودی	۱۳۷۸/۵/۲۳ - ریاست قوه قضائیه / احیا دادسرا و تأسیس شورای حل اختلاف
۷	آیت‌الله آملی لاریجانی	۱۳۸۸/۵/۲۳ - ریاست قوه قضائیه / تشکیل دادگاه‌های رسیدگی کننده به مفاسد اقتصادی
۸	حجت الاسلام سید ابراهیم رئیسی	۱۳۹۷/۱۲/۱۶ - ریاست قوه قضائیه / تدوین سند تحول قضایی
۹	حجت الاسلام اژه‌ای	۱۴۰۰/۴/۱۰ - ریاست قوه قضائیه

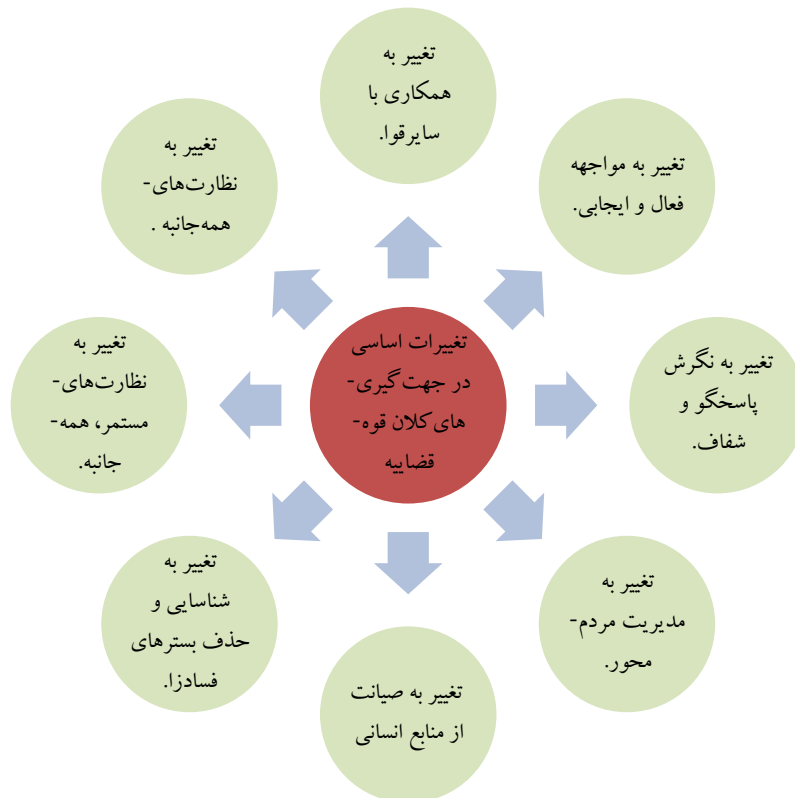
❖ شکل ۱- روند و ترتیب انتصاب مسئولین قضایی بعد از انقلاب اسلامی (مؤلف)

از جمله مواردی که در این مدت مورد توجه بود، ۱- شکل‌گیری قوانین و نهادهای اصلی مقابله با فساد؛ ۲- واگذاری رسیدگی به امور مالی تمامی دستگاه‌های دولتی، به مجلس شورای اسلامی (قانون دیوان محاسبات ۱۳۶۱)؛ ۳- مسئول نظارت بر حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه‌های اداری در راستای اجرای اصل ۱۷۴ قانون اساسی، بر عهده سازمان بازرسی کل کشور و زیر نظر قوه قضائیه (قانون بازرسی کل کشور در سال ۱۳۶۰)؛ ۴- تصویب قانون محاسبات، در سال ۱۳۶۶، معیاری برای استفاده اساسی سازمان برنامه و بودجه، سازمان حسابرسی کل کشور، دیوان محاسبات، ذی‌حسابان وزارت دارایی و حتی بازرسی کل کشور. (پاک‌سرشت و زین‌العابدین، ۱۳۹۶: ۱۸۲-۱۸۴).

در دهه ۱۳۷۰، قوانین بسیاری به تصویب رسیدند که در حوزه پیشگیری و مبارزه با فساد می‌توان موارد زیر را بیان کرد: الف- قانون رسیدگی به تخلفات اداری کارکنان دولت، مصوب سال ۱۳۷۲. ب- تصویب قوانینی مضاف بر موارد قبلی: ۱- قوانین مربوط به منع مداخله وزرا و نمایندگان در معاملات دولتی (مصوب ۱۳۳۷)، ۲- قانون مربوط به رسیدگی به دارایی وزرا و کارمندان دولت (مصوب ۱۳۳۷)، ۳- قانون مجازات افراد مرتکب ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری (مصوب ۱۳۶۷)، ۴- قانون مجازات افراد اخلاقلگر در نظام اقتصادی (مصوب ۱۳۶۹). در دهه ۱۳۸۰، ابلاغ فرمان هشت ماده‌ای مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در تاریخ ۱۰/۲/۱۳۸۰ که خطوط اصلی سیاست‌های ضد فساد را اعلام نمود. برنامه سلامت اداری و مقابله با فساد در ۱۳۸۲ به تصویب دولت رسید. قانون سلامت اداری و مقابله با فساد در ۳۵ ماده در ۱۳۹۰، مجمع تشخیص مصلحت نظام به‌طور آزمایشی آن را تصویب کرد. در ۱۳۹۳ برخی از جزییات مواد این قانون را دولت (ماده ۲۶) و قوه قضاییه (تبصره ۴، ماده ۶) ابلاغ کرد. عضویت ایران در کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد، سال ۱۳۸۷ تصویب شد. (پاک‌سرشت و زین‌العابدین، ۱۳۹۶: ۱۸۱-۱۸۲).

تمایل روزافزون به جهانی شدن به همراه حفظ ویژگی‌های ملی قومی و فرهنگی و بسیاری عوامل دیگر لزوم درک بهتر از تغییرات و آینده را برای دولت‌ها، کسب و کارها، سازمانها و مردم ایجاد می‌کند. امروزه اهتمام بر آینده اندیشی و تفکر راهبرد و ترسیم خطوط عمل، بر اساس خط مشی‌های برخاسته از بنیان‌های معرفتی منتج به فرایندها و فرآورده‌ها می‌شود. شناخت و درک هرچه بیشتر آینده و ناشناخته‌ای که فرآوری انسان‌ها و جوامع بشری قرار دارد از اهمیت بالایی برخوردار است. این شناخت به ما کمک می‌کند که از خطر رویارویی با ناشناخته‌ها دوری نماییم. همچنین آینده‌شناسی این امکان را به انسان‌ها می‌دهد که یک قدم پیش‌تر از حال گام برگرداند. بی‌تردید آینده‌پژوهی گسترده‌ی وسیعی از موضوع‌ها را در بر می‌گیرد. هر پدیده‌ای، احتمالاً آینده‌ای دارد و به همین دلیل این احتمال نیز وجود دارد که ما بتوانیم آینده‌ی تمامی پدیده‌ها را کندوکاو کنیم (قاینی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱).

در راستای آینده‌پژوهی و توجه به گام دوم انقلاب، در سند تحول ۱۴ تغییر اساسی در جهت‌گیری‌های کلان قوه-قضاییه در راستای ارتقا وضعیت فعلی و برطرف‌شدن کاستی‌های گذشته بیان شده که مهمترین آن‌ها عبارتند از: ۱- تغییر از نگاه بخشی به قوه قضاییه به همکاری و هم‌افزایی‌سازنده و مؤثر با سایر قوا. ۲- تغییر از مواجهه منفعل و پسینی در حکمرانی قضایی به مواجهه فعال و ایجابی. ۳- تغییر از نگرش غیرپاسخگو و غیرشفاف به نگرش هوشمند، پاسخگو و شفاف. ۴- تغییر از مدیریت متمرکز و اکتفا به ظرفیت‌های درون‌سازمانی به مدیریت مردم-محور. ۵- تغییر از تهدیدنگری مبارزه با فساد درون قوه قضاییه به فرصتی برای صیانت از منابع انسانی‌خودم. ۶- تغییر از اکتفا به مقابله با مفسدین به شناسایی و حذف بسترهای فسادزا. ۷- تغییر از نظارت‌های گذشته نگر، موردی، به نظارت‌های مستمر، همه‌جانبه، هوشمند. ۸- تغییر از اکتفا به نظارت‌های عملکردمحور به نظارت‌های همه‌جانبه و مأموریت محور. (سند تحول قضایی، فصل اول: ۱۳۹۹)

❖ شکل ۲- تغییرات اساسی در جهت‌گیری‌های کلان قوه قضاییه (بر اساس سند تحول توسط مؤلف

ترسیم شده است)

۴-۲- روند تاریخی پیش‌گیری و مبارزه با فساد اقتصادی بعد از انقلاب اسلامی

رویکرد سیاست جنایی هر کشور در حوزه‌های مختلف تقنینی، قضایی، اجرایی و ... در برخورد با فساد اقتصادی می‌تواند موجب بروز اثرات متعدد در شرایط اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ... گردد. در فرآیند برخورد کیفری با جرایم، گام نخستین که در عین حال یکی از مهمترین گام‌ها و منشا اثرات متعدد می‌باشد، مرحله کشف و اطلاع از وقوع جرم است. هرچقدر ارتکاب یک جرم پیچیده‌تر صورت گرفته باشد به علت انجام محاسبات مجرمانه در جهت مخفی ماندن وقوع جرم، امکان کشف و اطلاع، دشوارتر خواهد بود. فساد اقتصادی به دلیل ماهیتی که دارند عمدتاً جرایمی با سبق تصمیم هستند و ارتکاب آنها جهت تلاش حداکثری مرتکب در راستای عدم کشف جرم با برنامه‌ریزی صورت می‌گیرد و دارای شاکی خصوصی نمی‌باشند. کشف فساد اقتصادی عمدتاً از طریق نهادهای حکومتی با پرداخت هزینه‌های گزاف صورت می‌پذیرد. یکی از طرق کسب اطلاع از وقوع جرم بر اساس گزارش شهروندان در خصوص افشای فساد اقتصادی می‌باشد. بهره‌بردن درست از ظرفیت اشخاص در مرحله کشف جرم می‌تواند در واقع امکان تبدیل تمام افراد جامعه به عنوان همکاران نظام کیفری در خصوص مبارزه با فساد اقتصادی را محقق سازد. (نریمانی، میرمحمدصادقی و نیازپور، ۱۳۹۹: ۱). منظور از سیاست ضد فساد مجموعه برنامه‌ها، پیش‌بینی‌ها و تنظیم‌گری‌های با هدف مهار زمینه‌های شکل‌گیری و یا کشف و مقابله با فساد

است. با چنین تعریفی، مجموعه وسیعی از اقدامات و مقررات‌گذاری‌ها را می‌توان فهرست کرد که در دوره بعد از انقلاب و با هدف مستقیم کاهش فساد اجرایی شده‌اند (پاک‌سرشت و زین‌العابدین، ۱۳۹۶: ۱۸۲-۱۸۴).

در گام دوم انقلاب یکی از توصیه‌های هفت‌گانه مقام معظم رهبری، مسأله اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد بود. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در راستای توجه به اقتصاد در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب بیان می‌دارند که: اقتصاد قوی، نقطه‌ی قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه‌ی ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و دخالت دشمنان است. فقر و غنا در مادیات و معنویات بشر، اثر می‌گذارد. اقتصاد البته هدف جامعه‌ی اسلامی نیست، اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدفها رسید. (گنجعلی دارانی و تجری، ۱۳۹۸: ۱). نتایج ۱۷ سخنرانی مقام معظم رهبری در فاصله زمانی ۱۳۹۵/۴/۱۲ تا ۱۳۹۸/۳/۱۴ نشان می‌دهد که ایشان معتقدند: ۱- تبدیل رویکرد دشمنان به ویژه آمریکا از حوزه رویارویی نظامی و مستقیم به رویارویی اقتصادی ۲- با نقشه و برنامه‌ی مشخص، در تنگنای معیشتی قرار دادن مردم ۳- تهی‌ساختن پشتوانه مردمی از حکومت اسلامی. رهبر معظم انقلاب، امکان دستیابی به موفقیت اقتصادی برای کشور را حتمی و قطعی می‌دانند؛ به شرطی که با نگاهی مستقل و بدون چشم داشت به بیگانگان و به ویژه غربی‌ها (نگاه شرطی) بر توانمندی‌های داخلی تمرکز شود و از ارجحیت‌های اقتصادی مبتنی بر نیازهای مردم سامان یابد و ساختار اقتصادی از اقتصاد غیرتولیدی و متکی به فروش نفت و مواد خام به اقتصاد تولیدی تغییر یابد (علی‌محمدی، ۱۳۹۸: ۱۷۱).

در سیاست‌گذاری اقتصاد سیاسی نولیبرال بر این موضوع تاکید می‌شود که بازیگران سیاست جهانی، الگوهای کنش خود را بر اساس اهداف اقتصادی تنظیم می‌کنند، در چنین شرایطی، هر گونه کنش سیاسی تابعی از ضرورت‌های اقتصادی خواهد بود، از سوی دیگر بر اساس رهیافت نظریه‌پردازانی مانند "سوزان استرنج" فرایندهای وابستگی متقابل اقتصادی می‌تواند زمینه ادغام بازیگران منطقه‌ای در سیاست و اقتصاد جهان را فراهم سازد. اگر مذاکرات دیپلماتیک با اهداف راهبردی سازماندهی شود، زمینه شکل‌گیری ساز و کارهای کنش مشارکتی به وجود می‌آید. کنش مشارکتی به مفهوم آن است که بازیگر حاشیه‌ای در نهایت به اهداف بازیگران موثر در سیاست بین‌الملل نزدیک می‌شود. (مصلی‌نژاد، ۱۳۹۶: ۷۹۵-۷۹۶). مفاسد اقتصادی، پدیده‌هایی هستند که عملکرد صحیح اقتصادی یک جامعه را دچار خلل می‌کنند و به تعبیر اقتصادی، نشستی اقتصاد در سطح کلان محسوب می‌شوند. (محقق: ۱۳۸۹: ۶). ویژگی‌هایی برای جرائم اقتصادی متصور است از قبیل: ۱- در قالب تجارت و فعالیت‌های حرفه‌ای به طور عمده عاملان به دنبال سود هستند. ۲- به صورت یک مجموعه یا سیستم منسجم و سازمان‌یافته رفتار می‌کنند. ملاک تقسیم‌بندی کشورها به توسعه یافته، در حال توسعه و عقب افتاده رشد اقتصادی است، هر کشوری که ثروت بیشتری دارد در سایر زمینه‌ها نیز پیشرفته‌تر است. (اصغری و نورایی، ۱۳۹۸: ۱). برای وقوع جرائم اقتصادی، وجود چهار عامل ضروری است: ۱- وجود ساختارها و میناهای اقتصادی قانونی و سالم. ۲- کنارگذاری عنصر خشونت ۳- جرم اقتصادی با نوعی فرصت‌طلبی مجرمانه ملازمه دارد. ۴- در جرائم اقتصادی مرتکبین به دنبال کسب سود و پول هنگفت هستند. (اعظمی مقدم: ۱۳۹۰: ۷۳) آنچه که در جرایم اقتصادی و وقوع آن ملموس است

این است که در این گونه جرایم هیچ اثری از خشونت نبوده و بیشتر از طریق یک نوع فرصت‌طلبی مجرمانه این جرایم ظهور و بروز می‌نمایند.

رویکردهایی دنبال بررسی علل شکست سیاست‌های ضد فساد هستند، که از جمله آن عبارتند: ۱- تئوری کنش-جمعی؛ سیاست‌های ضد فساد برای این شکست می‌خورند که مبتنی بر مدل اقتصاد خرد (و نهادی) هستند. در این نوع اقتصاد فرض بر این است که از یک طرف مدیران دولتی افراد سالمی هستند که می‌توانند بر کارمندان نظارت داشته باشند، از طرف دیگر، شهروندان افراد سالمی هستند که می‌توانند بر مدیران دولتی نظارت داشته باشند. مکانیزم نظارت از طریق افزایش هزینه فساد اعمال می‌شود. بنابر تئوری کنش جمعی، فرض سلامت در پیش‌فرض‌های چنین سیاست‌های ضد فساد است که در جهان مقبولیت یافته است، چندان با واقعیت سازگار نیست. اگر شهروندان فاسد باشند، سیاست‌های ضد فساد مبنایی برای شروع مبارزه نخواهند داشت. ۲- رویکرد اقتصاد سیاسی است؛ این رویکرد، معتقد است که فرض سلامت مدیران و سیاست‌مداران فرض چندان واقع‌بینانه‌ای نیست که در سیاست‌های ضد فساد در جهان نهفته است. سیاست‌مداران خودشان عامل اصلی فسادند. ریشه‌های اصلی فساد به روابط تجاری - سیاسی در سطح بالا برمی‌گردد. برنامه‌های ضد فساد بیشتر فساد خرد را هدف قرار می‌دهد، و در مقابله با فساد در سطح سیاسی ناکام است. توصیه‌ای که از این رویکرد استخراج می‌شود، این است که کنش جمعی - سیاسی راه‌حل مبارزه با فساد است. ۳- رویکرد حکمرانی خوب (ارائه سیاست‌های مبارزه با فساد، و ترسیم علل شکست برخی سیاست‌های ضد فساد). این رویکرد پیش‌فرض‌های نهفته در اقتصاد نهادی را به عرصه سیاسی انتقال می‌دهد، و معتقد است برای مقابله با فساد باید از پیمایش عمومی، افزایش دستمزدهای بخش عمومی، کاهش اندازه بخش عمومی، پاسخگویی مالی، استقلال رسانه، استقلال قضایی، مشارکت شهروندان، تمرکززدایی و تغییر فرهنگ بوروکراتیک و... استفاده کرد. تئوری حکمرانی خوب معتقد است علت شکست طرح‌های ضد فساد به دلیل جابه‌جایی وضعیت حکمرانی و سیاست‌های ضد فساد است. دو مؤلفه اصلی در مبارزه با فساد عبارتند از: ۱) کیفیت حکمرانی (خوب، متوسط، ضعیف) و ۲) میزان بروز فساد (کم فساد و یا پرفساد). در کشورهایی که کیفیت حکمرانی ضعیف و بروز فساد بالا است، سیاست‌های ضد فساد باید بر بخش عمومی - یعنی ثبات قوانین، تقویت نهادی‌های پاسخگویی و محدودیت دخالت‌های دولت - متمرکز شود. (پاک‌سرشت و زین‌العابدین، ۱۳۹۶: ۱۸۷-۱۸۴).

خصوصی‌سازی، بخشی از نخستین برنامه پنج‌ساله اقتصادی - اجتماعی در سال ۱۳۶۸ آغاز شد. این طرح بخشی از برنامه کلی دولت در زمینه آزادسازی و منطقی کردن محیط اقتصادی پس از جنگ بود و به منظور احیای بخش خصوصی کشور، فروش و واگذاری صدها مؤسسه ملی شده یا مصادره‌شده در سال‌های پس از انقلاب اسلامی و اقدامی در جهت تحقق چارچوب قانون اساسی صورت پذیرفت. سال ۱۳۷۷ کمیته‌های کارشناسی تشکیل، بحث‌ها پیرامون اصل ۴۴ آغاز و پس از پنج سال کار مستمر و متناوب، نتایج در سال ۱۳۸۲ در مجمع تشخیص مصلحت نظام ارائه و در سال ۱۳۸۴ مصوبات آن ابلاغ و سرانجام در سال ۱۳۸۷، قانون اجرایی سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم در مجلس تصویب شد. مسئله اساسی این است که خصوصی‌سازی، به‌عنوان یک اصلاح ساختاری اساسی برای مقابله

با فساد، قرار است چگونه عمل کند. خصوصی‌سازی قرار است با اقدامات خود مکانیزم رقابت و انحصارزدایی را در بستر اقتصادی جامعه ایرانی فعال و از آن طریق فساد را کاهش دهد. (پاک‌سرشت و زین‌العابدین، ۱۳۹۶: ۱۹۲-۱۹۴).

رهبر معظم انقلاب در «فرمان هشت ماده‌ای - بند هفتم» در تاریخ ۱۳۸۰/۲/۱۰ فرمودند که: «در امر مبارزه با فساد نباید هیچ تبعیضی دیده شود. هیچکس و هیچ نهاد و دستگاهی نباید استثنا شود. هیچ شخص یا نهادی نمی‌تواند با عذر انتساب به اینجانب یا دیگر مسئولان کشور، خود را از حساب‌کشی معاف بشمارد.» به خوبی دیده می‌شود که اگر به مفاد این فرمان هشت ماده‌ای توجه می‌شد، شاهد نرخ جرم و بزه اقتصادی بسیار کمتری بودیم، پر واضح است که برخی از دستگاه‌ها خواسته یا ناخواسته اهمیتی به اجرای مفاد این فرمان نداشته‌اند. خلاصه این فرمان که خطاب به سران وقت قوا درباره مبارزه با مفاسد اقتصادی بود، شامل: ۱- مردد شدن مسئولان مبارزه با فساد بر اثر مخالفت (در امر مبارزه با فساد به دلیل مخالفت افراد و گروه‌های خاص نبایستی مردد شد) .. ۲- قاطعیت در ضربه عدالت، در عین دقت و ظرافت. (نکته بعدی که بیشتر مربوط به قوه قضاییه می‌شود، در عین دقت بایستی از قطعیت - عدالت بهره برده می‌شد). ۳- پرهیز از رفتار شعاری، تبلیغاتی و تظاهرگونه. (برخوردهای شعاری باعث تضعیف اعتماد عمومی و آسیب دیدن افکار عمومی می‌شود). ۴- پرهیز از تبعیض در امر مبارزه با فساد. (برای مؤثر واقع شدن، همواره بایستی به عدم تبعیض در برخوردهای قضایی با مجرمین اهتمام داشت). ۵- سپردن مبارزه با فساد به افراد مطمئن، سالم و امانتدار. ۶- شناسایی نقاط آسیب در گردش مالی و اقتصادی کشور. ۷- تبیین وابستگی امنیت فضای اقتصادی به مبارزه با فساد. ۸- عمل وزارت اطلاعات به وظایف خود، می‌شود.

۴-۳- برنامه‌ها و اقدامات پیشگیرانه و مبارزه با فساد اقتصادی در آینده

از جمله اقدامات شفاف‌سازی و مبارزه با فساد اقتصادی در ایران را می‌توان موارد ذیل بیان نمود؛ ۱- بنا بر فرمان مقام معظم رهبری در ۱۰ اردیبهشت ۱۳۸۰، تشکیل ستاد هماهنگی مبارزه با مفاسد اقتصادی و ارتقای سلامت اداری. ۲- الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون مبارزه با فساد سازمان ملل متحد در سال ۱۳۸۵. ۳- قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، مصوب ۱۳۹۰/۱۰/۳۱ مجلس شورای اسلامی. ۴- قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۷. ۵- بند ۱۹ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، ابلاغی مقام معظم رهبری ۲۹ بهمن ۱۳۹۲. ۶- سیاست‌های کلی نظام اداری مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام، ابلاغی مقام معظم رهبری ۱۳۸۹/۱/۳۱..... تشکیل دادگاه ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی. (حاجی‌زاده، موسی‌زاده و شهابی، ۱۳۹۸: ۱۱۷).

ردیف	اقدام	سال	تصویب
۱	تشکیل ستاد هماهنگی مبارزه با مفاسد اقتصادی و ارتقای سلامت اداری	۱۰ اردیبهشت ۱۳۸۰	«فرمان هشت ماده‌ای» رهبر معظم انقلاب تاریخ ۱۳۸۰/۲/۱۰
۲	الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون مبارزه با فساد سازمان ملل متحد	سال ۱۳۸۵	مصوب مجلس شورای اسلامی

۳	قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات	مصوب ۱۳۸۷	مصوب مجلس شورای اسلامی
۴	تشکیل دادگناه ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی (سیاست‌های کلی نظام اداری)	۱۳۸۹/۱/۳۱	مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام ابلاغی مقام معظم رهبری
۵	قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد	۱۳۹۰/۱۰/۳۱	مصوب مجلس شورای اسلامی
۶	بند ۱۹ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی	۲۹ بهمن ۱۳۹۲	ابلاغی مقام معظم رهبری

❖ شکل ۳- اهم اقدامات شفاف‌سازی و مبارزه با فساد اقتصادی بعد از انقلاب اسلامی (مؤلف)

رهبر معظم انقلاب در پی وقوع فساد اقتصادی در کشور، ضررهای پنج‌گانه را نام می‌برد از قبیل: ۱- خالی شدن پول بیت‌المال و مردم و رفتن به جیب یک شخص طماع و حریص و خودخواه و زیاده‌طلب. ۲- بازماندن کشور از فعالیت اقتصادی. ۳- پرداخت رشوه به مدیران و مسئولان و هر کسی که سر راه او قرار دارد. ۴- رواج گناه بعد از رایج شدن پول و لقمه حرام در بین مردم و نخبگان و زیدگان. ۵- تبدیل شدن به پایگاه دشمن خارجی، مدیران و مردم فاسد می‌باشد. (۱۳۸۰/۱۰/۱۹). امروزه اقتصاد در کشور که از قبل هم دارای جایگاه ویژه و متمیزی داشته به مراتب دارای اهمیتی مضاعف‌تر می‌باشد و اگر بخواهیم شاهد نتایج رضایت‌بخش شویم، صرفاً نمی‌شود منتظر اراده مسئولان در برخوردها شد بلکه نیاز به فراخوانی عمومی از طریق عامه مردم، رسانه‌ها و .. می‌باشد که این مهم با اقبال عمومی تحقق خواهد یافت و همه بایستی گزارشگران فساد در هر لایه پنهان و آشکار جامعه باشند و از طرفی قوه قضاییه هم به استناد قانون از گزارش‌گران هم حمایت و هم تقدیر نماید، تا بتوانیم در بازه زمانی کوتاه ریشه این‌گونه فساد را خشک نماییم.

برنامه‌های ضد فساد در ایران، که می‌توان در راستای آینده‌پژوهی پیشگیری و مبارزه از فساد نام برد، شامل هفت تئوری برنامه‌ی ICMO هست؛ تند؛ که عبارتند از:

۱- برنامه از بین بردن فرصت فساد. شامل قوانین منع، منطق عمل آن از بین بردن فرصت رفتار فسادآمیز به خصوص برای کارکنان ارشد، مکانیزم شکل‌گیری تعهدی کاری، ترس از تنبیه و پیامد آن کاهش فساد.
 ۲- برنامه بازدارندگی و مجازات. شامل قوانین رسیدگی و مجازات (محاکم قضایی و هیئت‌های رسیدگی به تخلفات اداری)، منطق عمل آن کنترل فساد از طریق بازدارندگی و رسیدگی و محاکمه پرونده‌های فسادآمیز افراد فاسد، مکانیزم شکل‌گیری تشویش و ترس از تنبیه و پیامد آن کاهش فساد.
 ۳- برنامه شفافیت. شامل قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات، کنوانسیون مبارزه با فساد، قانون پول‌شویی منطق عمل آن ایجاد شفافیت، جریان آزاد اطلاعات و دسترسی به اطلاعات اسناد مجاز برای همه آحاد جامعه، مکانیزم ترس از روشن شدن امور، ترس از دستگیری و پیامد آن سهل، ساده و روشن شدن امور، مقاوم شدن سیستم در برابر فساد.

۴- برنامه آزادسازی (خصوصی‌سازی). شامل سیاست‌های اجرای اصل ۴۴ (به‌ویژه خصوصی‌سازی)، منطق عمل آن آزادسازی اقتصاد دولتی و واگذاری شرکت‌های دولتی به بخش خصوصی به روش مزایده و بازار بورس، مکانیزم انحصارزدایی و ایجاد رقابت و پیامد آن کاهش فساد.

۵. برنامه تنظیم امور بودجه‌ای و مالی. شامل قانون بودجه و قانون محاسبات عمومی و ذی‌حسابی‌ها، منطق عمل کنترل فساد از طریق تنظیم و کنترل امور بودجه‌ای، مالی و اقتصادی دستگاه‌های دولتی، مکانیزم پاسخگویی مالی و پیامد آن کاهش فساد.

۶- برنامه آشکارگی و حساب‌کشی. شامل قوانین دیوان محاسبات، بازرسی کل کشور و سازمان حسابرسی، منطق عمل آن کنترل فساد (در سازمان حسابرسی و دیوان محاسبات) از طریق حساب‌کشی چگونگی مصرف بودجه کشور در دستگاه‌های دولتی، تشکیل پرونده و رسیدگی قضایی مستقیم؛ کنترل فساد (در سازمان بازرسی کل- کشور) از طریق نظارت مستمر بر امور اداری کلیه دستگاه‌های دولتی، پیگیری و رسیدگی تخلفات اداری و مالی در محاکم قضایی به‌طور غیرمستقیم، مکانیزم شکل‌گیری ایجاد ترس از کشف شدن تخلف، ترس از تنبیه و پیامد آن کاهش فساد.

۷- برنامه اصلاح نظام اداری، شایسته‌سالاری و فرهنگ‌سازمانی. شامل سیاست‌های کلی اصلاح نظام اداری، مصوبه شواری عالی اداری، نظام مدیریت و اخلاق حرفه‌ای سازمانی، منطق عمل آن کنترل فساد از طریق ایجاد تعهد اخلاقی و ارزشی، شایسته‌سالاری، هوشمندسازی اداری و نظارت و ارزیابی، مکانیزم تعهد ارزشی، درستکاری و پیامد آن کاهش فساد. (پاک‌سرشت و زین‌العابدین، ۱۳۹۶: ۱۸۹-۱۹۱).

شماره برنامه	عنوان برنامه	مکانیزم	پیامد
۱	از بین بردن فرصت فساد	شکل‌گیری تعهدی‌کاری، ترس از تنبیه از بین بردن فرصت رفتار فسادآمیز	کاهش فساد.
۲	بازدارندگی و مجازات	شکل‌گیری تشویش و ترس از تنبیه، شامل قوانین رسیدگی و مجازات، محاکمه پرونده‌های فسادآمیز از طریق بازدارندگی و رسیدگی	کاهش فساد.
۳	شفافیت	ترس از روشن شدن امور و دستگیری، شامل قانون انتشار و دسترسی - آزاد به اطلاعات، کنوانسیون مبارزه با فساد، قانون پول‌شویی، ایجاد شفافیت و دسترسی به اطلاعات اسناد مجاز برای همه	سهل، ساده و روشن شدن امور، مقاوم شدن سیستم در برابر فساد
۴	آزادسازی خصوصی‌سازی	انحصارزدایی و ایجاد رقابت، سیاست‌های اجرای اصل ۴۴؛ آزادسازی اقتصاد دولتی و واگذاری شرکت‌های دولتی به بخش خصوصی	کاهش فساد
۵	تنظیم امور بودجه - مالی	قانون بودجه و قانون محاسبات عمومی و ذی‌حسابی‌ها؛ پاسخگویی مالی و کنترل فساد از طریق تنظیم و کنترل امور بودجه‌ای.	کاهش فساد
۶	آشکارگی و حساب‌کشی	شکل‌گیری ایجاد ترس از کشف شدن تخلف، ترس از تنبیه؛ قوانین دیوان محاسبات، بازرسی کل کشور و سازمان حسابرسی؛ کنترل فساد از طریق حساب‌کشی چگونگی مصرف بودجه کشور در دستگاه‌های دولتی، روشن کردن تخلفات اقتصادی و رسیدگی قضایی مستقیم.	کاهش فساد
۷	اصلاح نظام اداری، شایسته‌سالاری	سیاست‌های کلی اصلاح نظام اداری، مصوبه شواری عالی اداری، نظام مدیریت و اخلاق حرفه‌ای سازمانی؛ تعهد ارزشی، درستکاری؛ کنترل	کاهش فساد

❖ شکل ۴- هفت تئوری برنامه یا ICMO ضد فساد در ایران (مولف)

تجربه های به دست آمده از کشورهای مختلف نشانگر آن است که فساد، امری پیچیده، پنهان و متنوع است و از این رو مبارزه با آن نیز باید مستمر، طولانی، منسجم و با برنامه ریزی دقیق و همه جانبه همراه باشد. درحقیقت، فساد در سطوح اداری و سایر بخش های جامعه مانند عفونت است که اگر به اندام و ساختار جامعه سرایت کند، اعضای آن را فاسد کرده و از کار می اندازد و گسترش این عفونت، باعث از بین رفتن کل پیکره جامعه می شود. بند نوزدهم سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی ابلاغی مقام معظم رهبری، قوای نظام را ملزم به شفاف سازی اقتصاد و سالم سازی آن و جلوگیری از اقدامات، فعالیت ها و زمینه های فسادزا در حوزه های پولی، تجاری، ارزی و ... می نماید. فرزادینیا، ۱۳۹۵: ۱). از بهترین راه کارهایی که امروزه می توان برای مبارزه با فساد در کشورهای مختلف مورد استفاده قرار داد، مدیریت تعارض منافع یعنی استفاده از کلیه اقدامات و تدابیر اداری، نظارتی، قضایی و شبه قضایی لازم برای پیشگیری و کاهش زمینه های تعارض منافع است. برای این منظور اغلب از سه راهبرد کلان: تشدید محدودیت ها و ممنوعیت ها، تغییر قوانین بازی، افزایش شفافیت و نظارت عمومی استفاده می شود. (منظورو عباسی کلاش، ۱۳۹۸: ۱). در تعریف شفافیت سه استعاره آشکار می شود: ۱- شفافیت به عنوان یک ارزش عمومی که جامعه برای مقابله با فساد پذیرفته است. ۲- شفافیت مترادف با تصمیم گیری باز توسط دولت ها و غیرانتفاعی ها. ۳- شفافیت به عنوان ابزار پیچیده برای حکمرانی خوب در برنامه ها، سیاست ها، سازمان ها و ملل است. در استعاره اول، شفافیت کاملاً با مسئولیت پذیری تنیده شده است؛ در استعاره دوم، شفافیت باعث تشویق صراحت می شود، و نگرانی های مربوط به رازداری و حفظ حریم خصوصی را افزایش می دهد؛ در استعاره سوم، سیاستگذاران شفافیت را در کنار پاسخگویی، کارایی و اثربخشی ایجاد می کنند. شفافیت و فساد اقتصادی در مقابل هم قرار دارند. سازمان بین المللی شفافیت، شفافیت را اصلی می داند که بر اساس آن افراد بتوانند تصمیمات اداری، معاملات تجاری و امور خیریه ای که زندگی آنها را تحت تاثیر قرار می دهد، از اصل موضوع، تعداد موضوعات و شیوه های تصمیم گیری آنها مطلع گردند، و از طرفی تکلیف مستخدمین و مدیران دولت این است که رفتار آنها قابل رویت، قابل پیش بینی و قابل درک باشد. (حاجی زاده، موسی زاده و شهابی، ۱۳۹۸: ۱۶-۱۷).

یکی از بزرگ ترین راهکارهای جلوگیری از فساد در نظام مالی و اقتصادی هر کشور شفاف سازی و قانونمندسازی فرایند انجام معاملات است. در کشور، پیشگیری از فساد در معاملات دولتی از سال های ابتدایی تشکیل مجلس پس از مشروطه مورد توجه و تأکید قانونگذار از دو منظر بوده است که از طریق تصویب قوانین و مقررات، نسبت به قانونمندی فرایند انجام معاملات اقدام کرده و از طریق وضع قوانینی در راستای مبارزه با جرم و بزهکاری از تخلفات احتمالی در این حوزه کاسته است. (کاشانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۷-۶۴). براساس ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر، اشخاص، بدون نیاز به توجیه ماهیت درخواست، حق دارند اطلاعات

یا اسناد حاوی اطلاعات را مطابق میل خود از نهادهای عمومی مطالبه کنند. حال، برای تحقق این حق، شفافیت به عنوان ابزاری مهم در نظر گرفته می‌شود که بر اساس آن، اسناد حاوی اطلاعات که توسط نهادهای عمومی منتشر می‌شوند باید از شفافیت استاندارد برخوردار باشند؛ اما نتایج نشان می‌دهد دولت‌ها و مقامات دولتی، به دلایل مختلف، در مقابل این حق بنیادین مقاومت می‌کنند. (زندیه، سالار سروی، ۱۳۹۲: ۱). در سیاست‌گذاری عمومی - جنایی ایران، شفافیت در الفاظ و عبارات، حق، تکلیف، هدف و نتیجه و ساختار فرآیند از اهمیت برخوردار است. از جمله قوانین و آیین‌نامه‌های مرتبط با اصل شفافیت در کشور عبارتند از: ۱- قانون رسیدگی به داریایی مقامات و مسئولان و کارگزاران جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۴/۸/۹ و آیین‌نامه آن مصوب ۱۳۹۸/۳/۲۱؛ ۲- قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶). ۳- لایحه شفافیت مصوب هیئت وزیران (۱۳۹۸/۲/۲۵). ۴- طرح حمایت و تشویق مطلعین مفاسد اداری و اقتصادی (۱۳۹۷/۱۱/۱۶). ۵- قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد (۱۳۸۱/۲/۱۷). ۶- قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات (۱۳۸۸). اساسی‌ترین علت و زمینه وقوع فساد در هر کشوری، می‌تواند با وجود نقاط ضعف متعدد در مستندسازی و ثبت فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی و وضعیت مالی اشخاص حقیقی و حقوقی باشد. شفافیت بدون مستندسازی امکان‌پذیر نیست و این دو نظام، اصولاً لازم و ملزوم یکدیگرند، یعنی هر جا شفافیت باشد، مستندسازی هم وجود دارد و بالعکس. (حاجی زاده، موسی زاده و شهابی، ۱۳۹۸: ۳۸). شفافیت و در خانه شیشه‌ای قرار دادن پرداختی‌ها، مجوزها، امتیازات و ... بیشترین تأثیر در پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی مدیران و مسئولان خواهد داشت از طرفی مانع اتهام‌زنی به این همه مدیران و مسئولان پاک‌دست می‌شود و از طرف دیگر مانع جسارت و جرأت فکر فساد توسط آن تعداد مدیر و مسئول نالایق می‌شود.

۵- نتیجه‌گیری

وظایف قوه قضائیه، طبق اصل ۱۵۶ قانون اساسی در دو بخش پیشگیری و مجازات مجرمین به طور همزمان و به موازات هم پیش‌بینی شده است؛ با توجه به این اصل در حوزه قضا و قضاوت، یکی از مسایل و مشکلات اساسی قابل طرح را می‌توان به اقدامات این بخش در بحث تحولی که می‌بایست منجر به کاهش فساد اقتصادی شود، بیان نمود. انسان‌ها همواره به مطالعه‌ی آینده علاقه‌مند هستند، امروزه نگاه به آینده و پیش‌بینی آن در قالب مباحثی تحت عنوان آینده‌پژوهی به عنوان یک امر لازم در راهبردهای سازمانی منعکس می‌شود تا آنها بدانند چگونه از دل تغییرات «امروز»، واقعیت «فردا» را تولد کنند. انقلاب اسلامی در گذار به دهه چهارم و گام دوم انقلاب در حال تجربه تقسیم و باز توزیع قدرت است، تداوم و بقای گفتمان انقلاب اسلامی نیازمند توجه به آینده است، که در قوه قضائیه هم بایستی همین‌گونه باشد. قوه قضائیه در راستای پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی، جهت‌گیری‌هایی - کلان به تعداد ۱۴ مورد در سند تحول پیش‌بینی نموده که مهمترین آنها برابر جدول ذیل می‌باشند:

شماره تغییر	روش گذشته	روش حال و آینده
۱	نگاه بخشی به قوه قضاییه به..	همکاری و هم‌افزایی سازنده و مؤثر با سایر قوا
۲	مواجهه منفعل و پسینی در حکمرانی قضایی	مواجهه فعال و ایجابی
۳	نگرش غیر پاسخگو و غیر شفاف	نگرش هوشمند، پاسخگو و شفاف.
۴	مدیریت متمرکز و اکتفا به ظرفیت‌های درون-سازمانی	مدیریت مردم‌محور
۵	تهدیدنگری مبارزه با فساد درون قوه قضاییه	مبارزه با فساد درون قوه، فرصتی برای صیانت از منابع انسانیِ خدوم.
۶	اکتفا به مقابله با مفسدین	به شناسایی و حذف بسترهای فسادزا.
۷	نظارت‌های گذشته‌نگر، موردی	نظارت‌های مستمر، همه‌جانبه، هوشمند
۸	اکتفا به نظارت‌های عملکردمحور	نظارت‌های همه‌جانبه و مأموریت‌محور

شکل ۵- تغییرات آینده‌نگرانه سند تحول قضایی در راستای پیشگیری و

مبارزه با فساد (بر اساس سند تحول-مؤلف)

سیاست‌جنایی هر کشور در حوزه‌های مختلف تقنینی، قضایی، اجرایی و ... در برخورد با فساد اقتصادی می‌تواند موجب بروز اثرات متعدد در شرایط اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ... گردد. در فرآیند برخورد کیفری با جرایم، گام نخستین که در عین حال یکی از مهمترین گام‌ها و منشا اثرات متعدد می‌باشد، مرحله کشف و اطلاع از وقوع جرم است. فساد اقتصادی به دلیل ماهیتی که دارند عمدتاً جرایمی با سبق تصمیم هستند و ارتکاب آنها جهت تلاش حداکثری مرتکب در راستای عدم کشف جرم با برنامه‌ریزی صورت می‌گیرد و دارای شاکی خصوصی نمی‌باشند. کشف فساد اقتصادی عمدتاً از طریق نهادهای حکومتی با پرداخت هزینه‌های گزاف صورت می‌پذیرد. اکنون فساد اقتصادی یکی از پرنفوذترین جرم در سطح کشور و حتی جامعه بین‌الملل می‌باشد در فضای جغرافیایی علاوه بر فضای حقیقی، فضای مجازی هم مورد استفاده انجام جرم قرار می‌گیرد، مسأله دیگر افرادی که مرتکب چنین جرایمی می‌شوند معمولاً از هوش بالا و وضعیت اجتماعی مناسب‌تری برخوردارند و بزه‌دیدگان هم در زمان وقوع، کمتر متوجه وقوع جرم می‌شوند؛ با پیشرفت و توسعه کشورها و همچنین تکنولوژی، وقوع چنین جرایمی سرعت می‌یابد. مفاسد اقتصادی همواره هزینه‌های هنگفتی را بر جامعه تحمیل می‌کند. رهبر معظم انقلاب در «فرمان هشت ماده‌ای - بند هفتم» در تاریخ ۱۳۸۰/۲/۱۰ می‌فرماید که: «در امر مبارزه با فساد نباید هیچ‌گونه تبعیضی دیده شود. هیچ فرد، نهاد یا دستگاهی نباید استثنا شود. در قانون مجازات اسلامی با توجه به مجموع مواد ۳۵، ۴۷ و ۱۰۹ قانون، مصادیق حصری جرایم اقتصادی بیان می‌شود.

رهبر معظم انقلاب ضررهای پنج‌گانه را در پی وقوع فساد اقتصادی در کشور، بیان می‌کنند؛ از قبیل: ۱- خالی شدن پول بیت‌المال و مردم. ۲- پرداخت رشوه به مدیران و مسئولان. ۳- تبدیل شدن مدیران و مردم فاسد به پایگاه دشمن- خارجی. شفافیت، یک ارزش عمومی جامعه برای مقابله با فساد بوده، همچنین قابل اعتمادترین سازو کار برای مبارزه با فساد اقتصادی، و ابزاری پیچیده برای حکمرانی خوب در برنامه‌ها، سیاست‌ها، سازمان‌ها و ملل است. شفافیت و در خانه شیشه‌ای قرار دادن پرداختی‌ها، مجوزها، امتیازات؛ بیشترین تأثیر در پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی مدیران و مسئولان خواهد داشت. آینده پژوهی منعکس می‌کند که چگونه از دل تغییرات- قضایی «امروز» (سند تحول قضایی)، واقعیت «فردا» تولد می‌یابد، و بهره‌گیری هوشمندانه از دانش آینده پژوهی فرصت پیش‌بینی آگاهانه‌ی موج‌های تغییر را فراهم می‌نماید. نتایج حاصل از این تحقیق را می‌توان این‌گونه برشمرد: در سیاست‌های ضد فساد، رویکرد اقتصاد سیاسی، معتقد است که فرض سلامت مدیران و سیاست‌مداران فرض چندان واقع‌بینانه‌ای نیست که در جهان نهفته است. سیاست‌مداران خودشان عامل اصلی فسادند، و ریشه‌های اصلی فساد به روابط تجاری - سیاسی در سطح بالا برمی‌گردد؛ البته این رویکرد در فساد اقتصادی را می‌توان این‌گونه دانست که بیشتر مفسدان اقتصادی، از طریق ارتباطات ناسالم، موفق به انجام فساد می‌شوند. رویکرد دوم، رویکرد حکمرانی خوب، برای مقابله با فساد معتقد است که باید از پیمایش عمومی، افزایش دستمزدها و کاهش اندازه بخش عمومی، پاسخگویی مالی و تغییر فرهنگ بوروکراتیک، استقلال رسانه و قضایی، مشارکت شهروندان و تمرکززدایی استفاده کرد. این رویکرد در پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی در آینده، مؤثر است. مسئله اساسی سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم، خصوصی‌سازی، به‌عنوان یک اصلاح ساختاری اساسی برای مقابله با فساد، قرار است با اقدامات خود مکانیزم رقابت و انحصارزدایی را در بستر اقتصادی جامعه ایرانی فعال و از آن طریق فساد را کاهش دهد. از هفت برنامه ضد فساد در ایران، چهار برنامه ۱- برنامه شفافیت ۲- برنامه آزادسازی (خصوصی‌سازی) ۳- برنامه آشکارگی و حساب‌کشی ۴- برنامه اصلاح نظام اداری، شایسته‌سالاری و فرهنگ سازمانی در راستای پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی در آینده با توجه به تحول قضایی مؤثرتر است.

منابع

آزادمنش، ابوالفضل، توانگر، فهیمه (استاد راهنما)، برغی، محمد مهدی (استاد مشاور) (۱۳۹۸)، کارشناسی - ارشد «واکوی جرایم اقتصادی دولت و مقابله با آن در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲»، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تفت، گروه حقوق.

اسماعیلی، آیت اله، (۱۳۹۵)، پیش‌گیری

از جرایم جنسی از دیدگاه آموزه های اسلام، انتشارات پژوهش پارسی. اصغری، هدی، نورایی، یوسف (استاد راهنما)، (۱۳۹۸)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد «واکاوی فقهی، حقوقی و جرم‌شناسانه جرائم اقتصادی با تاکید بر روش های مبارزه ی با آن» دانشگاه شمال، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی. اعظمی مقدم، مجید، (۱۳۹۰)، مفهوم شناسی جرم اقتصادی یا فساد اقتصادی، فصلنامه کارآگاه، سال چهارم، دوره دوم، پاییز ۹۰، شماره ۱۶.

انصاری نسب، نصرت‌الله، نوروزی، حسین، (۱۳۹۵)، «بررسی نقش عملکرد قوه قضاییه و وزارت دادگستری در ارتباط با کاهش مفاسد اقتصادی»، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده حقوق.

ایروانی، زهرا، حاجیانی، ابراهیم (استاد راهنما)، حاضری، علی محمد و قریشی، فردین (استاد مشاور)، (۱۳۹۶)، رساله دکترا آینده پژوهی گفتمان انقلاب اسلامی ایران، پژوهشکده حضرت امام (ره) خمینی (ره) و انقلاب اسلامی

بیات، محمد حسین و حسام حضرت امام (ره)ی دانالو، (۱۳۹۶)، تأملی در شرایط قضایی بر اساس آیات قرآن کریم و روایات باب قضا کتاب شریف کافی، سراج منیر، سال ۸، تابستان، شماره ۲۷. پاک‌سرشت، سلیمان، افشار، زین‌العابدین، (۱۳۹۶)، ارزیابی تئوری برنامه سیاست های ضد فساد در ایران بعد از انقلاب، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی (ویژه‌نامه محیط زیست و جامعه)، دوره ۷، شماره ۲۵. بهمن صفحه ۱۷۹-۲۰۱

تنگستانی، محمد قاسم، (۱۳۹۸)، حدود و لوازم اختیارات رئیس قوه قضاییه در ایجاد تشکیلات لازم در دادگستری در نظام حقوقی ایران، فصلنامه حقوق اداری، سال ششم، شماره ۱۹، تابستان.

حاجی زاده، عاطفه، موسی‌زاده، رضا (استاد راهنما)، شهابی سهراب (استاد مشاور)، (۱۳۹۸)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد "تاثیر شفاف‌سازی نظام مالی بین الملل بر عملکرد دولت‌ها با تاکید بر رویکرد و رویه جمهوری اسلامی ایران"، دانشکده روابط بین الملل، وزارت امور خارجه.

حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات و فرامین ۱۳۸۰/۱۰/۱۹ و هشت فرمان ایشان خطاب به سران قوا ۱۰ اردیبهشت ۱۳۸۰.

زعفری، زیبا و جواد پنجه‌پور و احمد عابدینی، (۱۳۹۷)، جایگاه قضا در فقه حضرت امام (ره) یه در مقایسه با قوانین جمهوری اسلامی ایران پژوهش نامه انتقادی متون و برنامه های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هجدهم، مرداد، شماره پنجم، ۲۰۷-۲۲۶.

زندیه، حسن و سالار سروی، حسن، (۱۳۹۲)، شفافیت اسنادی و حق دسترسی آزاد به اطلاعات، نشریه گنجینه اسناد «بهار، شماره ۸۹».

سیاه‌بیدی کرمانشاهی، سعید، (۱۴۰۰)، بررسی تعارض منافع مقامات قضایی، فصلنامه دانش حقوق عمومی، سال دهم تابستان ۱۴۰۰، شماره ۳۲، صفحات ۱۹ تا ۲۶.

شریف‌الرضی، محمد بن حسین، (۱۴۱۴ق)، نهج البلاغه (للمصباحی صالح)، قم، چاپ اول

صنّعی، سحر، (۱۳۹۵)، تبیین مفهوم فساد اقتصادی و سیاسی در جامعه توسعه محور، ماهنامه پژوهش ملل، دوره دوم، شماره ۱۵، اسفند

طباطبایی مومتمنی، منوچهر، (۱۳۹۳)، حقوق اساسی، تهران، میزان.

عباسی، حسن، جلالیان، عسکر (استاد راهنما)، کوشا، سهیلا (استاد مشاور)، (۱۳۹۹)، کارشناسی ارشد «مسئولیت بین‌المللی دولت در جرایم اقتصادی با بررسی کنوانسیون پالمو»، دانشگاه پیام نور استان بوشهر، مرکز پیام نور عسلویه

علی‌محمدی، محبوبه، (۱۳۹۸)، گفتمان‌سازی بیانیه گام دوم انقلاب، تبیین منظومه فکری مقام معظم رهبری درباره محورهای هفتگانه بیانیه، تهران، انتشارات مرکز تحقیقات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، صفحه ۱۷۱.

فرزادینا، شهلا، (۱۳۹۵)، شفاف‌سازی و مبارزه با فساد در اقتصاد مقاومتی، هفتمین کنفرانس بین‌المللی اقتصاد و مدیریت.

قاینی، رامین و آقابابایی، ناصر، خسروی، محسن و افشاری، مصطفی (استاد راهنما)، (۱۳۹۷)، کارشناسی ارشد آینده پژوهی در اقتصاد ورزش ایران، موسسه آموزش عالی شمس گنبد، دانشکده فنی و مهندسی.

قهرمانی، مجتبی، علیرضا، سایبانی، (۱۳۹۸) بررسی تطبیقی دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی ایران با تأکید بر اصل حتمیت اجرای مجازاتها، کیفری، سال هفتم، شماره بیست‌وهفتم، تابستان ۱۳۹۸، ص ۲۲۰ - ۱۸۷

کاشانی، جواد، فتحی‌زاده، امیرھوشنگ، (۱۳۹۸)، اصل شفافیت در معاملات دولتی و افراد، مطالعات فقه و حقوق اسلامی سال ۱۱ شماره ۲۴ تابستان ۹۸ صفحات ۳۷ تا ۶۴

گنجعلی‌دارانی، وحید، تجری، محمدعلی (استاد راهنما) (۱۳۹۸)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مستندات قرآنی و روایی بیانیه گام دوم انقلاب در حوزه اقتصاد، دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی

محقق، محمدجواد، (۱۳۸۹)، بررسی مفاسد اقتصادی از دیدگاه اسلام، مجموعه مقالات همایش ارتقای سلامت اداری، شورای هماهنگی دستگاه‌های نظارتی، انتشارات زمان نو

محمد نسل، غلامرضا، (۱۳۸۹)، مقاله فرآیند پیشگیری از جرم، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، شماره ۱، بهار

مرحمتی، علی، شفایی، رسول (استاد راهنما)، (۱۳۹۱)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارائه‌ی چارچوبی برای آینده پژوهی، دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی، دانشکده مهندسی صنایع

مصلی‌نژاد، عباس، (۱۳۹۶)، سیاست‌گذاری اقتصادی کنترل تحریم در فرایند دیپلماسی هسته‌ای، فصلنامه سیاست مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دوره ۴۷ شماره ۳ پاییز، صفحات ۷۹۱-۸۱۳، دانشگاه تهران

منصوری‌زاده بافقی، پریسا و اختری، سجاد (استاد راهنما)، (۱۳۹۹)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد آسیب‌شناسی قوانین کیفری شکلی جمهوری اسلامی ایران در مقابله با فساد اقتصادی، دانشگاه البرز، دانشکده علوم انسانی.

منطقی، محسن، الویری، محسن، رحمانی، جعفر، ابروش، رضا (۱۳۹۷)، ارائه مدل مفهومی روش شناسی آینده پژوهی اسلامی، مدیریت فرهنگ سازمانی، دوره ۱۶، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۷، صفحات ۹۵۱ تا ۹۷۲.

منظور، داوود، عباسی‌کلاش، مصطفی، (۱۳۹۸)، نقش شفافیت در کاهش تعارض منافع و مقابله با فساد، فصلنامه سیاست‌های مالی اقتصادی، سال هفتم، شماره ۲۷، پاییز، صفحات ۸۷-۱۰۳.

نجف‌زاده، محمد، بهروزیه، محمد، (۱۳۹۸)، «نقش نظارتی سازمان بازرسی کل کشور در پیشگیری از جرایم- اقتصادی»، دانشگاه پیام‌نور خراسان رضوی، مرکز پیام‌نور مشهد.

نریمانی، شعیب، میرمحمدصادقی، حسین (استاد راهنما)، نیازپور، امیرحسین (استاد مشاور)، (۱۳۹۹)، پایان‌نامه- کارشناسی ارشد «نقش مشارکت شهروندان در افشای فساد اقتصادی ایران و آمریکا»، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق.

هاشمی، سید محمد، (۱۳۹۵)، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، بنیاد حقوقی میزان، ج ۲.

خبرگزاری تسنیم ۱۷ اسفند ۱۳۹۷ - <http://www.tasnimnews.com>

لائین

Blaikie, N. (۲۰۰۷). *Approaches To Social Enquiry*, polity press, Cambridge, ۲e.

Kondori, F., & Narges & Rouhani, S. (۲۰۲۰). Presenting a conceptual framework for digital judicial transformation for digital governance. *Journal of Public Administration*, ۱۲(۴), ۶۹۳-۷۲۰.

Mingers, J. (۲۰۰۶). *realizing systems thinking: knowledge and action in management science*, springer, p۲۱